

EKONOMİK RASYONALİZMİN DİNSEL GÜDÜSÜ DÜNYEVİ ASKETİKİZMDEN BİREYSEL SEÇİM MANTIĞI ÇIKAR UYUMUNA ve EN YÜKSEK FAYDAYA GEÇİŞ

Dr. Kürşat Haldun AKALIN*

ÖZET

Özellikle, Orta Çağ Katolikliğinin yükümlülüklerine bağlanmamış ve eskinin dinsel sınırlamasından kendisini özgür kalmış olan puritanlar ve kilise karşıtları, para kazanma ve çok katı bir şekilde çalışma içeriğindeki dünyevi ilgileri reddeden vahiy buyruklarının dışına çok çabuk çıkmışlardır. Dünyevi çilekeşlikte dinsel doyum bulmuşlar; kendilerini tanrıya adama ruh haliyle çalışmışlar; böylece tüm zamanlarında günlük işlerini ve ruhlarını koruma gayretlerini birleştirmişlerdir. Max Weber'e göre, sanayi devriminden bir asır sonra pek çoğu dindarlık ve arınma yolu olarak dünyevi çilekeş ruh halini kaybetmiştir. Adam Smith'den sonra hemen herkes bencil dürtülerin özverili güdülerden çok daha güçlü olduğuna inanmış ve çıkarıcılığı kötülük ya da günahkarlık olarak görmemiştir. Ekonomik sahada toplumsal uyuma dayanan bu bireyci ve çıkarıcı mekanizma, J.S.Mill tarafından geliştirilen metafizik bir kavram olan faydayla birleştirilmiştir. Neo-klasik iktisatçılara göre, her faktör sahibi ürünün maliyetini en aza indirmeyi ve gelirlerini de en yükseğe çıkarmayı isterken tüketici de faydayı en yükseğe çıkartacak şekilde kendi tüketimini tasarlar.

Anahtar Kelimeler : *Dünyevi asketikizm, Ussal Ekonomik Eylem, Çıkarıcılık, Yararcılık*

ABSTRACT

Especially puritans and nonconformists who unbound to the medieval catholic obligations and being free from old religious restriction and then they went very easily beyond apocalyptic prescriptions which rejected worldly interests such as gain money and worked austerely. They found religious satisfaction in worldly asceticism and worked in the mood of devotion, and their time had been merged between daily business and save soul efforts. According to Max Weber, one century later industrial revolution majority of them lost their mood of worldly ascetic as the way of piety and purity. Since Adam Smith everyone believed that the egoistic impulses are stronger than the altruistic motives and self-seeking is not mean of wickedness or sinful-

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi.

ness. This individualistic and self-seeking mechanism which depend on the social harmony in economic sphere, joined with utility that a metaphysical concept was advanced by J.S.Mill. According to the neo-classic economics, each employer of factors seeks to minimize the cost of his product and to maximize his own return, and each consumer plans his consumption to maximize utility.

Key words: *Worldly asceticism, Rational Economic Action, Egoism, Utilitarianism*

1. Giriş

Asketikizm (ilekeşlik), bedensel gdleri ve doğal ilgileri yadsıyan Orta ağ Katolikliğinin asırlar boyu ruhu tanrıyla barıştırma veya nefsi öldürme terbiyesinin yegane yöntemi haline gelmiş, kurtuluşa erişmeyi sınırlandırdığı kilise duvarları içinde öbür dünyaya hazırlık maksadıyla metodik olarak arttırılan ibadet şeklinde uygulanmıştır. Orta ağın kilise asketikizmi, matematiksel bir üslup içerisinde devamlı ve sistematik olarak arttırılan münzevi hayattaki acı çekme doğasıyla, İsa'nın çarmıhtaki acılarını hissetme ve yaşama yoluyla, kurtuluşa erişileceği dogmasına dayanmaktadır. Orta ağın kilise asketikizmde; kendi menfaatleri uğruna dünya işleri için çalışarak tanrıya ait kılınmış zamanı Mammon'a (zenginlik tanrısına) adamaktır, ticarete aldığı bir malı daha yüksek bir fiyatla veya zanaatkarlıkta ürettiği bir malı maliyetini açan bir fiyatla satmak hırsızlıktan başka bir şey değildir, esas itibarıyla ticari faaliyet gnahkarlıktır, mal biriktirmek ve servet edinmek kardeşliğe aykırı olan tamahkarlıktır, kişinin kendisini düşünmesi bile cemaat ruhundan kopulması anlamına geleceği için en büyük imansızlıktır. Böylece kilise asketikizmi, manastırlar içinde zamanını yalnızca tanrıya ayıran, metodik olarak dua eden ve bu münzevi dua saatlerini arttıran, açlık ve acı içinde bu dünyada ldrdğı nefsiyle yalnızca ölümden sonraki hayatına yönelen, dünyasından vazgeçmiş bir keşişler zümresi yer almıştır. Kilise içi asketikizmden dünyevi asketikizmine geçiş de, M. Weber'e göre; Orta ağ Katolikliğindeki manastır hayatının münzevi yoksunluk halinin, ibadeti kilisenin duvarları dışına çıkartan protestan ve özellikle de kilise karşıtı mezheplerindeki ekonomik faaliyetin disiplinli çalışma ve katı tutumluluk içeriğinde iş hayatına aktarılmasıyla ortaya çıkmıştır. "Bu ağda keşiş, rasyonel yaşayan, metodik olarak çalışan ve rasyonel

anlamdaki bir hedefe,yani gelecekteki hayatına yönelen bir insandı. Dua etmek uğruna sadece keşiş için saatin gongu çalar ve gün saatlere taksim edilirdi. Manastır cemaatinin ekonomik hayatı, daima rasyoneldi. Reform bu sisteme kati bir şekilde nüfuz etmiştir. Uhrevi asketizm sona ermiştir. Protestanlığın asketik öğretisi,dünyevi asketikizmine uygun gelen bir ahlak meydana getirmiştir. Yoksulluk gerekli değildir, ama zenginlik peşinde koşmak da, insanı, pervasızca zevklere düşürerek baştan çıkartmamalıdır. Böylece, Sebastian Frank reformasyonunun ruhu, 'manastır hayatından kaçma fikrine sahip olabilirsin,ama şimdi herkes kendi hayatında tam anlamıyla bir keşiş haline gelmelidir', şeklindeki kelimelerle özetlemesinde çok haklıdır. Bundan dolayı, doğruluk, dürüstlük en iyi bir yol olarak kabul edilmiş;ve böylece de, Quakerler, Baptistler, Methodistler arasında teşebbüsün,işin hiç durmaksızın tekrar edilmesi olgusu, Tanrının daima kendisini gözettiği, gördüğü hissiyatı üzerine kurulmuştur. Tanrıtanımaz bir günahkar,zenginliğe giden yoldan birine girerek tevekkül edemez;onlar,ancak iş yapmak istedikleri zaman bize yönelirler; takva sahibi dindar bir kimse ise,servete yönelen yolundan daima emindir.” (Weber M. 1950; 365-367)

Her nerede kilise karşıtlığının başlangıcı sayılan puritan hayat kuramı rağbet görmüşse; orada, rasyonelleşmeye ve orta sınıflaşmaya olduğu kadar yaşama tarzının ekonomikleşmesine yönelik bir eğilimin de benimsenmesini sağlamıştır. Puritan, rasyonel ekonomik insan anlayışının ve davranış tarzının benimsenmesi sayesinde ayakta kalmaktadır. Kilise asketikizminden dünyevi asketikizmine geçişi saf kuramsal mantık içinde de irdeleyen M.Weber; rasyonelleşme sürecini, hiç düşünmeksizin olduğu gibi yinelenen geçmişin davranış kalıplarının yerine geçen, belirli bir maksada göre önceden düşünülmüş tasarlanan ve içinde bulunan koşullara göre de araçları seçilen rasyonel eylemin genelleşmesi olarak açıklamıştır. Bu açıklama tarzı içinde, münzeviliğin ve ibadetin kilise duvarları dışına çıkarılmasıyla ve işyerine taşınmasıyla başlayan dünyevi asketikizmi, değer içerikli rasyonel faaliyet olarak irdeleyen M.Weber; rasyonel ekonomik davranışa neden olan güdünün, daha çok para kazanmak veya mesleki başarı edinmek duygusu olmak yerine yazgısında seçilmişlerden olma veya tanrının aracısı olarak yaratılmış olma vs., gibi dinsel değerlerin ya da ölümden sonraki hayat beklentilerinin rol oynadığını belirtmiştir. “*Sanayi devrimi sonrasında işadamlarının imanı haline gelen dünyevi asketikizmin, tutumluluk ve dakiklik temelindeki rasyonel-metodik çalışma tarzını işyerine taşıdıktan*

sonra, tanrı şanı arttırma olarak öne çıkan puritan dinsel güdülerinin etkisini kaybettiğini belirten M.Weber; değer içerikli rasyonel ekonomik faaliyete geçişin gerçekleştiğini, böylece, her türlü dinsel güdülerden arınmış kazanç/başarı maksadının temel hedefi haline geldiğini ne srmştir. Zira maksada yönelik rasyonel ekonomik eylemde yalnızca kazanç hedefi vardır, bu hedefe ulaştıracak araçlar arasında rasyonel bir seçim mantığı işletilmektedir. Rasyonel gdyle maksada yönelik olarak yapılan faaliyet tipinde, kişi, araçlarla amaçların ve amaçlarla sonuçların hepsini hesaplamak suretiyle seçtiği maksada planlı olarak ulaşmasında, uygulayacağı araçları seçmesinde tam olarak rasyonel davranmasına rağmen; ekonomik faaliyetin ruhsal bir fenomen olması nedeniyle, rasyonelleşmenin en yüksek seviyede olduğu durumlarda dahi geleneğe bağlı kalma unsurunun daima var olacağına işaret etmiştir.” (Lecky 1955; 185) Ayrıca, değer içerikli rasyonel faaliyet ile maksada yönelik rasyonel faaliyet arasındaki sınırın uygulamada belirsizlikleri taşması, her iki eylem tipinde de tesir altında kalınarak yönelinen duygusal güdülerin daima var olması olasılığı; eylemin tek bir yönelme hissinin somut hallerini bulmayı daima zorlaştırmaktadır.

Yine de, faaliyetin rasyonelleşmesi sürecinde, kişisel çıkara dayanan durumlara önceden tasarlanarak uyum gösterilmesi sayesinde, eylemin durumuna göre çıkması muhtemel sonuçlarının da dikkate alındığı rasyonel ekonomik faaliyetle, sadece maksat seçiminin kast edildiğini belirten M.Weber; rasyonel ekonomik faaliyetin, yeniliklere açık ve sürekli ilerleme halinde de olsa teknolojik yapı tarafından daima sınırlandırılmış olduğunu hiç yadsımamaktadır. Maksada yönelen her insan çabasında, amacın gerçekleşmesine yarayan araçların tamamı ve bunları uygulama tarzı, girişilen faaliyetin tekniğini oluşturur. “*Sosyal faaliyetin tarzına tamamen uyan gerçek ise, eyleyenlerin kendilerinin farkına vardıkları olağan çıkarlarına en iyi şekilde uyum gösterdikleri doğal halleriyle yönelmekte olduklarıdır. Bu, rneğin, serbest piyasada fiyat belirlemesinin tekdzeliklerinde olduğu gibi, özellikle ekonomik faaliyet için geçerli olmasına rağmen, bunun gibi durumları kuşattiğı anlamına da gelmez. Pazarda iş gören kimseler, böylece, kendilerine özgü tipik sayılan ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmekle tanımlanan hedeflerinin doyumuna ulaşmak anlamındaki kendi eylemlerinde işlem görürler. Ayrıca, diğerlerinin gelecekteki muhtemel davranışlarıyla ilgili tipik beklentilerine uyan şartlara göre davranırlar. Kendi faaliyetlerinde daha fazla keskinlikte rasyonel olmaları, aynı duruma benzeyen tepki*

göstermeye daha fazla eğilimli olmalarını gerektirir. Bu yolla, şayet faaliyet bir grup üyeleri üzerinde bağlayıcı tesirleri göz önüne alınan normlar ve görevler sistemine yönelmişse, kendi olduklarından çoğu kez daha uzak kalarak, tavır ve faaliyetlerinde benzerlikler, yeknesaklıklar ve süreklilikler ortaya çıkacaktır. Bireyin ve diğerlerinin salt kişisel çıkarına dayanan durumuna yönelinen, serbestliğe imkan vermeyen bir yönetim vasıtasına çok benzeyen sonuçları beraberinde getiren, çok sık boş yere baskı yoluyla ele geçirmeye yeltenen kişiyle ilgili olan; bu fenomen, özellikle ekonomik işlerde yaşamsal bir merak uyandırmıştır. Bunların gözlemlenmesi, gerçekte, bir bilim olarak ekonominin en önemli kaynaklarından biri durumundadır. Faaliyetin rasyonelleşmesi sürecinin en önemli görünüşünden biri, eki adette hiç düşünülmezsizin hemen kabul etmenin yerine, kişisel çıkara dayanan durumlara önceden tasarlanarak uyum gösterilmesi eğiliminin, esas alınmasıdır. Şüphesiz, bu süreç faaliyetin rasyonelleşmesi kavramının bütün ayrıntısıyla incelenmesinden başka bir anlamı taşımaz. Ayrıca, faaliyetin rasyonelleşmesi süreci, diğer yönlerin değişmesiyle ilerler. Faaliyet, kişisel anlamına göre ve yararlar sağlamak arzusunun hoşnutluğuyla ilgili olarak, ekonomik bakımdan da bir 'yönelmedir'. Aslında, iktisadi yönelme demek olan 'ekonomik faaliyet', eylemde bulunan kişinin kaynaklar üzerindeki kontrolünün barışçıl kullanımudur. Ekonomik bakımdan rasyonel faaliyet ise, önceden düşünülmüş planlaması vasıtasıyla, ekonomik hedeflere varmak maksadıyla akılcı olarak yönelinen eylemdir. Ekonomik sistem, ekonomik faaliyetin kendi kendini yöneten bağımsız bir sistemidir. Ekonomik oluşum ise, iktisadi faaliyetin sürekli olarak düzenlendiği bir sistemidir. Her tipteki faaliyette değil, seçim anlamındaki rasyonelliğe akılcı ekonomik faaliyet olarak nitelendirilen veya her hangi bir anlamdaki ekonomik sayılan eylemde bile; özellikle ekonomi kavramı teknoloji teriminden ayırt edilmelidir. Her iki durumda da problem, maksatların karşılaştırılmasından kaynaklanır. Ekonomik faaliyet, öncelikle nesneye uygulanması gereken maksadın seçimi sorununa bir yönelmedir. Teknolojide sorun ise, verilmiş maksada uygun araçların seçimidir. Modern dönemlerin teknolojik gelişmesi diye nitelendirilen durumu; oldukça kapsamlı bir şekilde ekonomik bakımdan kâr sağlama maksadına yönelmiş olması, teknoloji tarihinin asli gerçeklerinden biridir. Bu asli gerçeğe rağmen, ekonomik yönelme kesinlikle tek başına teknolojinin biçimlendirici gelişmesine dayanmamaktadır. Olumlu olarak, nihai değerlerin bilinçli rasyonelleşmesi yoluyla; olumsuz şekilde,

sadece adetin değil fakat duygusal değerlerin pahasına; ve nihayet, mutlak değerlerdeki her hangi bir inancın kaybıyla rasyonelliğin ahlaka şipheci tipinin tarafını tutarak rasyonelleşme süreci bir usul takip eder. Sermaye muhasebesine dayanan rasyonelliğine nispetle, kapitalist bir tarzda belirlenmiş kazanç teminini olanaklı kılan yönelmesinin, nitelik bakımından diğerlerinden ayıran birkaç şekli vardır. Sadece modern batı dünyasında, sabit sermayesiyle, hr işgücüyle, rasyonel uzmanlaşması ve işlevlerin birleştirilmesiyle, rasyonel kapitalist işletme var olmuş; üretken görevlerin kapitalist girişimler temeli üzerindeki tahsisatıyla da, bir piyasa ekonomisi sınırlarında birlikte yönelinmesine ulaşılmıştır. Rasyonel kapitalist teşebbüsten ayrı olarak, modern ekonomik düzen; para sisteminin düzenlenmesi üslubunun ve kambiyo senetleri ile tahvillerin ticarileştirilmesinin birliğini ifade etmektedir.” (Weber,1947; 165, 278)

Seçilmişlik güdüsünün etkisiyle biçimlenen dünyevi asketikizm, özellikle de, rasyonel bürokrasinin işletmelerin örgüt dokusuna hakim olmasından ve sermaye mülkiyetinin de hisselere ayrılarak pay senedi şekilde geniş halk kitlelerine yayılmasından sonra, yerini, kurumsal iş denetimine bıramıştır. Böylece, bir taraftan girişimcilik ruhu, yöneticilik yetenekleri işlevinde coşkusunu kaybederken; diğer taraftan da, bu teknokrat yönetici sınıfının oluşumuyla, işletme sahibi ile yöneticisinin birbirinden ayrılmasıyla, tamamıyla güdüsel gücünü yitirmiştir. Tanrı krallığını arama gayretinin coşkun şiddeti yerini, kendine hakim ekonomik erdemliliğe bıramış; dinsel kökler yavaş yavaş etkisini kaybederek yerini dünyevi yararcılığa bıramıştır. Böylece, kesin bir şekilde burjuva ekonomik ahlakı ortaya çıkmaya başlamıştır. Tanrı lütfunun emeline ererek bilinçli bir şekilde kendine hakim olabilen ve bu fark edilebilen haliyle de kutsanmış olduğunu hissedebilen burjuva iş adamı; bu biçimsel dürüstlüğünün sınırları içinde kalabildiği, ahlaki davranışını tertemiz kılabildiği, edindiği servetini kullanış biçimiyle itiraz edilemez bir eğilim içine girebildiği müddetçe; parasal çıkarların peşinde koşabilir, kazanç sağlama ve varlıklı kılma zorunluluğunu başarılması gereken bir görev anlayışı haline getirebilir.

2. Asketikizm ve Meslek Ahlakı

Batıya özgü toplumsal yaşamın bir bütün olarak ve her yönüyle rasyo- nelleşmesinde; özelliklede metodizmle dinin ussallaşmış olmasının çok büyük bir rolü bulunmaktadır. Yasa bakımından bütünüyle ve metodik olarak rasyonel kılındığı her yerde böyle bir oluşum, rasyonel insanın yöneldiği nihai değerler tarafından derinden tesir görmüştür. “*Rasyonalizmin değerleri ve konumları, doğrudan, inanılan din tarafından belirlenmektedir. Bir kural olarak, ussal dinin değerleri, sürekli ve kesin olarak belirleyici bir güce sahiptir. Kurtuluş yolu ve gerekleri kadar emelleri ve sonuçları da, çok çeşitli olasılıklar içinde ortaya çıkmıştır. Siyasal ve toplumsal esaretten kurtarılması arzu edilen kişi, bu dünyadan sonraki yaşamında mesih diyarına geçerek cennete girebileceğini dileyebilirdi. Koşulları ve söylemleri önceden belirlenmiş, sürekli olarak aynı şekilde yinelenen kurumsal ibadetin bezdirici baskısından kurtulmayı arzu eden bir kimse de; kendi özgür iradesiyle ve dilediği şekilde Tanrıya yönelmeyi benimseyerek, ruhsal ve bedensel varlığının o saf güzelliğine ve arınmışlığına kavuşmayı umabilirdi. Bir başka kimse ise, saf olmayan bir bedene mahkûm olmaktan kaçınmayı ve bütünüyle kötülüklerden arınmış ruhani bir varlığa ermeyi dileyebilirdi. Böylece sonsuz olduğu kadar anlamsız da gelen bütün başarı tutkularından tamamıyla korunmuş olarak, yalnızca Tanrının rızasını gözetmenin sağladığı gönül rahatlığını hissetmeyi ümit edebilirdi. Yine bir başka kimse de, acı, fakirlik ve ölüm gibi sonu gelen sıkıntılara katlanmayı, bu sayede, cehennemde sonsuz kalarak ebedi olarak cezalandırılmaktan kurtulması gönülden dileyebilirdi. Hayır işlerinde bulunmak, dünyasından vazgeçerek kendini Tanrıya adanmış olan kimseleri doyurmak, kısaca yalnızca Tanrının hoşnutluğuna ulaşmak için karşılıksız olarak verilen her türlü bağış ve yardımlara yönelerek geçmişten kalan servetini dağıtmak; kurtuluşa ermesini sağlayan araçlar olarak görülme yerine, yararsız ve gereksiz merhamet gösterileri seviyesine düşürülerek, bunlardan hiç birinin seçilmişliği muhtemel bir işareti veya kanıtı olmadığı sonucuna varılmıştır. Artık hiç kimse, kiliseye yaptığı bağışlarla kendi kurtuluşunu garanti edemeyecektir; görünen ibadetleriyle bağışlandığından emin olarak kendisini teskin edemeyecektir.*” (Poggi 1983; 89) Ancak, insana yaptığı hizmetle kardeşlik sevgisine yöneldiği ve Tanrının şanını bu dünyada insanlara sergilemede kendisini aracı kıldığı nispette, ulaştığı başarılarından kendi seçilmişliğinin işaretlerini aramaya koyulacaktır.

Hiç sonu gelmeyen sıkı ve insafsızca bir çalışma temposu içinde, metodik ve tutumlu kıldığı bir yaşama tarzı kapsamında; lanetlenmişlerden biri olma endişesini bastırma yoluna gidecek, asla bilemediği ilahi yazgısını dünyevi başarılarıyla ulaştığı maddi servetindeki artışında arayacaktır. Sıkı ve düzenli çalışma, yaşamın her anını öz denetimi altına alarak tutumlu ve akılcı davranmak; mesleki faaliyet olarak algıladığı Tanrı davetini, ahlaki bakımdan güçlü bir görev duygusu haline dönüşmesini sağlayacaktır. Artık, yaptığı hayırlarla başına gelecek belalardan kurtulmayı hedefleyen dilencilik zihniyetinin yok olması kadar, Őeytanın ayartarak ktlklere dalmaktan korunmak için bu dünyadan kopup insani güdülerini sindirerek girdiği manastır münzevi hayatı da tümüyle değersizleşmiş ve önemini kaybetmiştir. *“Hiç kimse bu dünyanın dışında aradığı görünen dua ile ibadetleriyle, kendi seilmişliğinden artık emin olamazdı. Bir kimse ancak dünyevi faaliyeti içinde ile çekebilir ve münzevi bir hayatı yaşayabilir kanaati benimsendiğinden, Őeytandan ve her türlü kötülüklerden ancak mesleki uğraşı sayesinde korunulabilirdi. Tanrı, ancak, kendilerine yardım edene yardım eder inancının toplumda rağbet bulmasıyla; mesleki uğraşı kapsamında bireyin zihninde kurulan bu titiz ve katı iç denetimi sayesinde edinilen maddi servetin ilahi işaret halinde yorumlanması, kapitalist ruhun gelişmesinde en büyük öneme sahip olmuştur. Kısım kalvinistlerde olduğu gibi, bedene aşırı sevgi beslemenin ve üstünlüğüne inanmanın tüm çeşitlerinin yasaklanılmasının bir sonucu olarak; kısmen de, siyasi içerik taşımayan veya politika karşıtı özelliklerden oluşan ilkelerin benimsenmesi yoluyla; Baptist davranış biçiminin bütünüyle dirayetli ve vicdanlı ussallığı, böylece siyasal olmayan mesleki faaliyetlere girmiş oldu. Böylelikle, Baptist kurtuluş öğretisinden, Tanrının, bireyin dünyevi mesleğindeki tavrında ilhamını kişiye bildirdiği Şeklinde vicdanın rolüne yüklediği sınırsız önem, iş hayatının karakteristik niteliği haline geldi; bu da, kapitalizmin ruhunun gelişmesinde en büyük etkiye sahip oldu. Genel olarak ‘dürüstlük en iyi yoldur’ özdeyişiyle formüle edilen, kapitalist ahlağın bu en önemli ilkesine dikkatleri çekmemiz gerekmektedir.”* (Weber 1964; 27-28)

Kişinin kurtarılmışlığı; her hangi büyük ayinlerle, işlediği suçlarından dolayı günah çıkartıp i huzuruna vararak ya da bireysel olarak hayır işlerine yönelerek, garanti edilemez. *“Bireyin seçilmişliği, ancak, doğal insanın yaşama biçiminden hiçbir Őüpheye yer vermeyecek ölçüde farklılık içeren özel bir tipteki davranış eğiliminin ispatı yoluyla ihtimal dahiline*

girer. Bu özel davranış eğilimi anlayışından, bireyin benimsediği faaliyet biçimi içinde kendi ruhunun kötülüklerden arınması halini sürekli ve metodik olarak denetim altında tutma güdüsü ortaya çıkmış; eylemin içten denetimi gayreti asketikizmin özüne hakim olmuştur. Davranış üzerinde zihinsel olarak kurulan bu içsel ve katı öz denetimi, asketik yaşama biçiminin bir bütün olarak anlamı haline gelerek; bir kimsenin yaşamının her anını tamamiyle rasyonel bir planlamayla yaşamayı, Tanrının iradesiyle uyumlu kılınmıştır. Bu anlamıyla asketikizm, artık yüce bir niyaz gayreti değil, kurtuluşundan emin olmak isteyen herkesin gereksinimini duyduğu bir yönelmedir. Burada en önemli olan nokta, azizlerin doğal yaşamından tamamiyle farklı kılınmış olan dinsel hayatı; dünyanın dışında kurulan manastırlardaki münzevi topluluklarında değil, fakat bu dünyanın içinde ve dünyevi kurumların yapısında ortaya çıkmıştır. Ölümden sonraki yaşama ulaşılması emeliyle, davranış tarzının bu dünya içinde rasyonelleştirilmesi; asketik protestanlığın meslek kavramının bir sonucu olmaktadır. Böylece, ilk bakışta, dünyadan yalnızlığa kaçan hristiyan asketikizminin; manastır hayatıyla ilgisini kestiği dünyayı, kiliseden yönettiği fark edilir.” (Bottner 1932; 28) Fakat bununla birlikte, dünya içinde sürdürülen ve kendiliğinden doğal bir karakterde edinilen günlük hayata hiç dokunmaksızın olduğu gibi bırakmıştır. Şimdi ise, adımını yaşam pazarına atmış, manastırın kapılarını çarparak arkasından kapatmış; bu dünyadan ibaret kıldığı ve bu dünya içinde sürdürmediği her günkü alışılmış hayatına, kendi metodik rasyonelliğiyle hakim olmuş; ussal kıldığı bu dünyadaki yaşamına böylece bir şekil vermiştir.

Dünyevi asketikizm sayesinde, yaşama tarzının düzenli ve disiplinli bir şekilde ussal kılınmasını sağlayan davranış biçiminin kavramsallaştırılmasını, ideal tip yoluyla öne sürmüş olan M.Weber; kapitalizmin ruhunu Benjamin Franklin’in ideal betimlemesiyle açıklamaya yönelmiş, böylece de, asketik protestanlık araştırmalarımızın ilgi odağını oluşturmuştur. “*Asketik protestanlığın temel dinsel düşünceleri ile her gün uygulanan ekonomik davranışın kuralları arasında var olan bağıntıyı kavrayabilmek için, ruhun kurtuluşu anlayışından belirgin bir şekilde türetilmiş olan, ilgili yazılarına, özellikle başvurmaktadır. Kalvinizmden çıkmış olan İngiliz puritanizmi, meslek düşüncesine en uygun dinsel bir temeli sağladığı için, daha önceden benimsediğimiz metodu burada da izleyerek; puritanizmin temsilcilerinden birini, tartışmamızın odak noktasına getireceğiz. Püritan ahlak anlayışı hakkında incelemede bulunmuş olan pek çok yazar arasın-*

dan Richard Baxter; son derece uygulanabilir ve gerçekçi olan tutumuyla, pek çok kez yeniden basılan ve diğer dillere de çevrilmiş olan eserlerinin evrensel düzeyde tanınmişliğıyla, derhal göze çarpmaktadır. ‘Christian Directory’ (Hristiyanın Rehberi) isimli eseri, püritan ahlak anlayışının en mkemmell zeti olduğu gibi, kendi vaizlik faaliyetinin pratik deneyimleriyle de uyum içinde hazırlanmıştır. Zenginliğin baştan ıkartmalarının ve günaha teşvik etmelerinin hiç sonu gelmeyecek olması yüzünden, Tanrı krallığının hükmedici önemiyle kıyaslandığında; zenginlik peşinde koşmak, yalnızca anlamsız değil, fakat aynı zamanda da ahlaki bakımdan kuşku dolu olduğu için, inanan açısından gerçekten çok büyük bir tehlike özelliğini taşımaktadır. Ruhban sınıfının servetlerini arttırmalarında hiç bir sakınca bulmayan, bunun yerine, zenginleşmeyi dindarların prestijini etkin kılan ve çoğaltan arzu edilir bir eğilim olarak gören J. Calvin’in görüşlerinin tam tersine bir Şekilde, buradaki anlamıyla asketikizm; dünyevi malların kazanılmasına yönelik her tavrı, çok daha Őiddetli bir Şekilde altüst etmiştir. Oysa Calvin, krlılıği sağlamak maksadıyla sahip olunan araçların kullanılmasına izin vermiştir.” (McGrath 1990; 51) Para ve mal peşinde koşmanın kınanmasına yönelik örneklerini, püritan yazınında hiç sonu gelmeyecek çoklukta derlemek mümkündür; edinilen bu bulguların, son dönem orta çağına özgü ahlak anlayışını içeren yazınıyla nasıl bir farklılık taşıdığı giderek çok daha fazla irdeleyiciyi açık fikirli kılacaktır.

Mülkiyet güvencesinin sunduğu rahatlık, zenginliğin aylaklığa yol açarak ve bedensel ayartmalara neden olarak sağladığı zevkleri, tüm bunlardan başka dürüstlük içinde sürdürülmesi gereken yaşam anlayışını terk ettirerek zihni yanlış Őeylere elebilmiş olması; ahlaki olarak zenginliğe gerçekten karşı çıkılmasına yol açmıştır. Gerçekten de, mülkiyet, yalnızca, bu rahatlık ve aylaklık tehlikesini beraberinde getirmiş olduğu için, tamamıyla Őüpheyle karşılanmıştır. “Azizlerin sonsuz dinlenmesi öbür dünyada gerçekleşeceği için; bu dünyada kaldığı süre içinde insan, ruhunu kötülüklerden arındırarak kendi lütuf halinden emin olabilmek için, daha yaşayacağı gün kaldığı müddetçe, kendisini gönderen Tanrının hizmetini görmek zorundadır. Tanrının iradesini kesin olarak bildiren beyanlarına göre, aylak oturmak ve zevk ile eğlenceye dalmak, Tanrının Şanını arttırmaya hizmet eden faaliyeti yok eden en büyük gnahkrlıktır. Tembellik veya aylak içinde zamanı boşa harcama, öncelikle ve ilkece, en öldürücü bir gnahkrlıktır. İnsanın yaşama süresi; son derece kısa olduğu gibi, kendi seçilmişliğini emin kılması

bakımından da çok değerlidir. Hoş sohbetle kurulan toplumsal ilişkiler, boş ve hoş laflar, bolca tüketim üzerine kurulan lüks hayat, altı veya en fazla sekiz saate kadar süren sağlık için gerekli olandan daha fazla süren uyku; zamanın öldürülmesine yol açtığı için, kesin olarak ahlaki bakımdan kınanması zorunlu olan, en önemli konulardır. Bu ifadeler, henüz, 'zaman, paradır' diyen Franklin'in anlayışını içermemiş olsa dahi; ruhani anlamı itibarıyla bu önerme, manevi anlamda kesin olarak doğruluk taşır. Kaybolan her saat, Tanrının şanı uğruna gösterilecek gayretten kişiyi yoksun kıldığı için, zaman, sonsuz bir değere sahiptir. Bundan dolayı da, hiçbir faaliyette bulunmasızın aylıklık halinde tefekküre dalmak, son derece değersiz olduğu gibi; kişinin günlük çalışmasında değerlendireceği fırsatı boşa harcamış olması yüzünden de, açıktan açığa kınanması gereken bir haldir. Atıl bir halde Tanrıyı düşünmek, mesleki faaliyeti kapsamında Tanrı iradesini faal olarak yerine getirmekten çok daha az olarak Tanrıyı hoşnut kılar. Bu nedenle, Baxter'e göre, mesleki faaliyetlerinde gayretli ve çalışkan, dakik ve dürüst olmayanlar; fırsat düştükçe kendisinden beklenen bir görev olarak, Tanrıya ayıracak hiç zamanı olmayan kimselerdir.” (Weber 1964; 71-72) Bu düşüncenin bir sonucu olarak, Baxter'in temel eserinde, sürekli ve sıkı bir şekilde yürütülen bedensel veya zihinsel çalışma; devamlı olarak yinelenmekte, böylesine bir aşırı çalışma neredeyse çoğu kez tutkulu bir şekilde nasihat edilmektedir.

Diğer taraftan, Batı kilisesine göre, iş, sadece doğudaki değil fakat dünyanın hemen her yerindeki tüm tapınma yerlerindeki yönelmelere karşı kesin bir zıtlık içeren, benimsenmiş ve onaylanmış asketik bir tekniktir. “Evlilikteki cinsel ilişkiye bile, yalnızca, Tanrının şanını arttırmak için ve Tanrı tarafından buyurulan bir araç olarak görülerek, üretken olun ve çoğalın buyruğuna uyularak, izin verilmiştir. Tüm cinsel ayartmalara karşı, dinsel kuşkuları ve ahlaki değersizlikleri yok etmek için verilen reçetede; orta kararda bitkisel diyet, soğuk banyonun yanında mesleğinde sıkı çalışma nasihatı bulunmaktadır. Bunların arasında belki de en önemli olanı, yaşamın kendi içinde bir maksadı olarak çalışmanın Tanrı tarafından buyrulmuş olduğunun kabul edilmesidir. Paul'ün, 'çalışmayan bir kimse, yememelidir' sözü, kayıtsız ve şartsız bir şekilde herkes için geçerlidir. Çalışmaya karşı isteksizlik, ruhun günahahtan arındırma halindeki yetersizliğin bir işareti olarak görülmektedir.” (Weber 1984; 94-96) Böylece, bir kimse varlıklı olsa dahi, çalışmadan, yememelidir. Kendi ihtiyaçlarını

karşılama için çalışmaya hiç gereksinimi olmasa bile, fakirlerin olduğu kadar zenginlerin de itaat etmeleri gereken Tanrının buyruğu vardır. Tanrı, inancını yaşayabileceği ve çalışmak zorunda kalacağı, istisnasız herkes için bir meslek hazırlamıştır. “*Ancak, bu mesleki faaliyet, Luthercilikte olduğu gibi hayatı boyunca teslim olacağı ve en iyisini gerçekleştireceği bir kaderi olma yerine; Tanrının, bireylere kendi şanı uğruna çalışmalarını sağlamak için verdiği emirdir. Tarihsel gelişme yoluyla kurulan, insanların sınıflara ayrılarak farklı kılınmış olmaları ve mesleki faaliyette bulunmaları, Luther’e göre, doğrudan doğruya takdiri ilahinin bir sonucudur. Bu nedenle, bireyin, Tanrının atadığı mesleki faaliyet içinde ve bunun sınırları dahilinde kalması, kendisinin dinsel bir görevi olmaktadır. Bireyin mesleğini değiştirmemesi ve başlangıçtaki sınırları içinde kalarak ilerleme azmini taşımamış olması; kesinlikle, Lutherciliğin ortaya çıkışından beri hiç değişmeyip kalan, genel olarak dünyaya yönelik tavrındaki belirsizliğin bir sonucudur.*” (Watson 1947; 72) Reform dünyasının ahlaki ilkeleri, gerçekten de, Paulcü ilgisizlikten kendisini tamamıyla çekip kurtaramamış olan Luther’in düşünce sahasında asla bulunmamaktadır. Bundan dolayı, herkes tarafından dünyanın olduğu gibi haliyle kabul edilmek zorunda kalınışı, tek başına dinsel bir görev içeriğine ulaşmıştır.

3. Kişinin Ömrünün Her Anında Kendisini Tanrıya Adaması

Püritan bakış açısına göre, özel ekonomik çıkarlarının canlandırılması, bir ölçüye kadar farklı bir vurguyu içererek, Tanrının lütfuna bağlı hale getirilir. Ancak, Baxter, ‘*belirli bir mesleki faaliyet dışında bir kimsenin uğraşları veya ulaştığı başarıları tamamıyla rastlantısal ve düzensiz olduğu için; zamanın büyük bir kısmını, çalışmak yerine tembellikle veya aylaklıkla geçirir*’ (McGrath 1990; 63) ifadesini tartışmanın odak noktası haline getirmiştir. Böylece, ‘*işinde uzmanlaşmış olan işçi, faaliyetini tam bir düzenlilik içinde yerine getirirken; uğraşısında ne zamanı bilen ve ne de yer olarak işini devamlı kılan bir diğer kimse ise, sürekli bir şaşkınlık halinde ne yaptığını bilemez durumda kalır; bundan dolayı da, herkes için en iyi olan, belirli bir mesleğe tüm ömrün adanmış olmasıdır*’ (Schneider 1958; 112), şeklinde bir sonuca varmıştır. Artık, püritan meslek vurgusu, gözler önüne serilir. Bundan dolayı, sıradan bir işçinin düzensiz şekilde sürdürmek zorunda kaldığı işi, çoğu kez istenilmiyorsa da, bu uğraşı, düzenli

işe geçişi sağladığı ölçüde, kaçınılmaz olan bir durum şeklinde tahammül edilmektedir. “Oysa, hiçbir işle uğraşısı bulunmayan bir kimse, dünyevi asketikizmin inanan herkesten talep ettiği sistematik ve metodik çalışma özelliğinden tümüyle yoksun kalır. Halbuki, insanın mesleki faaliyeti içinde sürdürdüğü yaşamını, asketik erdemi olarak kabul eden Quaker ahlağına göre; bir kimsenin mesleğini yerine getirirken, tam bir dikkat içinde yöntemli davranarak vicdanlı ve dürüst olması sayesinde, günahlardan arınmış olmasının kanıtına ulaşmaktadır. Tanrı, inan bir kimseden rasgele çalışmasını istememekte, fakat her kararında ve eyleminde rasyonel olduğu mesleki bir faaliyeti sürdürmesini buyurmaktadır. Püritanlığın meslek kavramında üzerinde önemle durulan tarafı, daima, dünyevi asketikizmin metodik özelliği üzerinde odaklaşmaktadır. Bu nedenle püritanın meslek anlayışı, Luthercilikte olduğu gibi yeniden ele geçirilemez veya daha iyi bir konuma getirilemez olan Tanrı tarafından çizilen yazgısında belirlenmiş ilk mesleğinin konumundaki kısmetine razı olarak tahammül etmek değildir. Bundan dolayı da, inanan bir kimsenin çeşitli meslekleri birden yürütmesi sorusuna; eğer uğraşısı kişinin kendisi için olduğu kadar herkes için de iyi sonuçlara yol açıyorsa, hiç bir kimseye zararı dokunmuyorsa, sürdürdüğü bu çeşitli mesleklerden hiç birinde sevgi ve dürüstlükten vazgeçerek sadakatsizlik halini göstermiyorsa, olumlu yanıt verilir.” (Schneider 1958; 121) Hatta bir kimsenin sürdürdüğü mesleğini değiştirme isteği; eğer, düşüncesizce bir eğilim değilse ve genel ilkelere uyulmak gayretini daha fazla yararlı kılma maksadını taşıyorsa, Tanrıyı da daha fazla hoşnut edecek olan bir mesleğe yönelme arzusunun bir sonucuysa, asla karşı çıkılmamalıdır.

Orta çağın zihniyet dünyasından kopuşu sağlayan protestan ahlağı, mesleği faaliyet içinde sürekli ve düzenli kıldığı çalışmayı olduğu kadar, tutumluluk ve dürüstlikle biçimlendirdiği bir yaşama tarzını da zorunlu kıldığı gibi; eskiden Tanrı yolunun görüntüsü olarak kabul edilen fakirliği ve muhtaçlığı, en büyük günahkarlık olarak görmüşlerdir. “Orta çağ ahlakında, Tanrı yolunda yürüyebilmek, zorunlu olarak bu dünyadan vazgeçmeyi gerektirdiği için; bu dünyada dünyevi uğraşı halinde bulunmak, Tanrıya hiç zaman ayıramamak sonucuna yol açmıştır. Zenginlik rahatlığı ve zevke düşkünlüğü getirmiş, bu nefse uyma günahkârlığa yol açtığı gibi, Tanrıyı hiç anmama ve anımsamama umursamazlığına neden olmuştur. Böyle olunca fakirlik, dilencilik ve bu dünyadan vazgeçme halleri, Tanrı yolunun birer erdemleri olarak baş tacı edilmiştir. Oysa, mesleki faaliyeti Tanrı

yolu haline getiren, çileyi iş yerinde çekmeye azmeden, Tanrının inanan bir insandan beklediği dürüstlüğü ve sevgiyi de işinde uygulayan protestan ahlağına göre, fakir olmayı istemek, sağlıksız olmayı dilemekle aynı şeydir; işin yüceltilmesini önlediği ve Tanrının şanına da aykırı düştüğü için tembelliğe ve aylaklığa karşı çıkılır. Özellikle de, çalışmaya gücü yettiği halde dilencilik, yalnızca tembellik olduğu için günahkârlık değildir; fakat bununla birlikte, havarinin söylediğine göre, kardeşlik sevgisinin zorunlu kıldığı görev anlayışına karşı işlediği bir suçtur da.” (Schneider 1958; 128) Püritan ahlakını öz olarak, kendisine emanet edilen talant’ı arttırmadığı için reddedilen hizmetçi meseliyle (Matta 25: 14-30) açıklamış olan M. Weber; mesleğinde bireysel yeteneklerini kullanmayan ve geliştirmeyen, vaktini değerli kılmayan kimselerin yerilmesine ve topluluktan kovulmasına Yeni Ahit’teki ‘zira kimin varsa, ona verilecek ve arttırılacaktır, fakat kimin yok ise, kendisinde olan da ondan alınacaktır. Paramı bankacılara vermen gerekti; gelince malımı faiziyle geri alırdım.’ (Kutsal Kitap, 2004; 87) ifadelerin temel oluşturduğunu öne sürmüştür. Yeni Ahitteki ifadeleri, bu dünyada mesleki faaliyet içinde geliştirilen bireysel yetenek sayesinde arttırılan dünyevi servet hali, ile, Tanrı krallığına hizmet arasında doğrudan bir paralellik kurulmuştur. Fakirliğe uğramış bir kimsenin, buna tahammül etmesi öğütlendiği kadar, bundan çok daha fazla, fakirliğini unutturacak ölçüde çalışmaya ve başarıya güdülenmiş olması, fakirliğini kanıksamış bir kimsenin de hastalıklı veya kötü huylu olarak kınanması; protestan ahlakının fakirliği ve dilenciligi nasıl reddetmiş olduğunun birer kanıtı gibidir. Hiç bir şeyi olmaksızın aylak aylak gezen ve boş oturarak başkalarına avuç açan bir kimse, dilenci olarak kınanmıştır. J. Calvin tarafından, dilencilik, en az fahişelik kadar şiddetle yasaklanmıştır. Özellikle de, Yeni Ahit’deki, ‘*Ne mutlu halim olanlara, çünkü onlar yeri miras alacaklardır. Ne mutlu salâh uğruna eza çekmiş olanlara, çünkü göklerin melekûtu onlarındır.*’ (Kutsal Kitap, 2004; 24) ifadesiyle, bu dünya içinde çekilen çilelerin karşılığında öbür dünyada bir konum elde edileceği vaadinde bulunmaktadır.

Belirli bir mesleğin yürütülmesinin asketik öneminin vurgulanması; işbölümünü çağdaş bir anlamda uzmanlaşmaya yöneltilmesine ahlaki bir haklılık kazandırdığı gibi, iş adamının eylemleriyle ulaştığı kazanç maksadını haklı kılan bir yorumlamayı da benimsettirir. “*Senyörlerin üstünlük ifadesi haline getirdiği tembelliği ve sonradan görme kimseler gibi gösteriş için yapmak zorunda kaldığı savurganlığı, asketikizm tarafından aynı şekilde tiksindirici*

bir hal olarak şiddetle nefret edilmiştir. Oysa diğer taraftan, kendine hakim ve ciddi haliyle orta sınıf, kendini yetiştirerek sürekli konumunu geliştiren kimseler olarak, davranışlarına en yüksek ahlaki takdiri görmüştür. ‘Tanrı, ticaretini kutsasın!’ sözü, ilahi yolu başarıyla izleyen iyi insanlar için söylenmiş, gizli bir işaret olarak yorumlanmıştır.’ (Schneider 1958; 116) Eski Ahit’in Tanrısının bütün gücü, halkının bu dünyada itaat etmiş oldukları için ödüllendirildiklerini bildiren etkisi; ister istemez Baxter’in tavsiyesi üzerinde de benzeri bir etkide bulunmuş; kendisini günahattan arınma hallerini ve lütuf konumlarını Kutsal Kitaptaki kahramanların cesaretleriyle kıyaslayan, kutsal kitap metinlerini de yasa kitabının bağlayıcı maddeleri olarak yorumlama sürecine giren püritanlar üzerinde de aynı tesiri göstermiştir. “Feodal ve monarşik güçler, zevk peşinde koşan kimseleri, yükselen orta sınıf ahlakına ve bunların otorite düşmanı haline gelen gizli asketik toplantılarına karşı korudu. Buna karşı, püritanlar da, kendilerini diğer insanlardan farklı kılan en önemli özelliklerini ön plana çıkardılar. Bu da, davranışlarda asketikkilik ilkesiydi. Bu nedenle, Puritanların ve hatta Quakerlerin spora karşı çıkmış olmaları, hiçbir şekilde tek bir ilkeye dayalı değildi. Rasyonel bir maksada hizmet ettiği ve fiziksel yeterlilik için gerekli olan eğlenceyi sağladığı müddetçe, spor, kabul edilebilir bir uğraştı. Ancak, disiplinsiz dürtülerin kendiliğinden bir ifadesi haline gelmesi, sporu kuşku altına sokuyordu. Spor, bir zevk aracı haline geldiği, kibirliliği ve övünmeyi olduğu kadar ham güdülerini ve özellikle de irrasyonel bir özellik taşıyan kumar eğilimini uyandırdığı sürece, kuşkusuz, şiddetle kınanmaktaydı. Mesleki bir faaliyet içinde sürekli ve düzenli kılınmış çalışmadan ve dolayısıyla dinin özünden kişiyi uzaklaştıran tahrik edici yaşama zevki; ister senyörlere ait sporlar biçiminde gerçekleşsin, isterse de sıradan bir insanın dans salonlarına veya meyhaneye giderek yaşansın, rasyonel asketikizmin düşmanı olarak görülmekteydi. Puritanizmin rasyonel asketik yaşam felsefesi, açıkça dinsel değer içermeyen kültürünün bütün görünümüne karşı kuşkulu ve çoğu kez de düşmanca bir tavır sergilemekteydi. Yine de, puritanizmin ideallerinin tam bir dar kafalılık içinde, kültürün tüm etkinliklerine karşı hüürmetsizlik ettiği, asla söylenemez. Ancak, bilimsel olmayan yazın alanına ve özellikle de güzel sanatlara şöyle bir bakıldığında, tamamıyla farklı olan bir durumla karşılaşılır. Burada asketikizm, eski İngiltere’nin mutlu yaşamı üzerine bir buz kütlesi gibi çökmüştü. Asketikizmin iş dışında geçirilen boş zamana ve verimsiz hale duyulan insafsızca nefreti, yalnızca, dünyevi neşeleri ve

eğlenceleri kapsamamaktaydı. Puritanların, batıl inanç kokan ve eskiden kalma büyüsel veya ayinsel kurtuluşu devamlı kılan her şeye karşı duyduğu derin nefretini; Noel kutlamalarına ve Mayıs Ağcı şenliklerine aktardığı gibi, kendiliğinden ortaya çıkmış olan ve bu şenlikleri betimleyen tüm dinsel sanata da aksettirmiştir. Pritanlara göre, tiyatro dahi iğrenilmesi gereken bir etkinlikti. Erotizmi ve çıplaklığı katı bir tutumla hoşgörü sahasının dışında tutmuş olmasıyla; edebiyatta olduğu kadar sanatta da köklü bir bakış açısı olarak hoşgörüyü benimsemiş oldukları asla söylenemez. Aylak aylak oturup boş konuşma, aşırı bolluk içinde tketererek sürdürülen savurganlık, kibirlilik uğruna yapılan gösterişçilik gibi kavramların tamamı; nesnel bir maksadı olmaksızın gerçekleştirilen irrasyonel tutumların betimlemeleri olduğu için asketik bir içeriğe sahip olmadığı gibi, özellikle de, Tanrının şanına değil de insanların heveslerine hizmet etme gayretini taşımaktadır.” (Weber 1964; 93-94)

Bu yüzden, bu gibi kavramlar, her hangi bir şekildeki sanatsal eğilimlerin karşısına çıkararak, ölçülü yararcılık lehine karar verilmesine daima katkıda bulunurlar. Bu hal özellikle de, insanın, giyinme gibi süslenmesinde gereklilik taşımaktaydı. Bu gün üretimde standartlaşmayı zorunlu kılan kapitalist ilgiye büyük ölçüde katkılar sunan, yaşama biçiminde tek dzeliğe yönlendiren gcl eğilim; insanın bedenine aşırı sevgi besleyip ilahlaştırılmasını tanımayışında ideal temelini bulmuştur. “Tümüyle estetik ya da sportif zevklere katkı sunan kültürel varlıklardan hoşlanılmasına katlanılan hoşgörü, daima, belirli bir özellikteki sınırlamayı da beraberinde getirmiştir: karşılığında hiçbir şey yitirilmemelidir. İnsan, sadece, Tanrının şanı sayesinde kendisine ltfedilmiş bulunan malların mutemedidir. Yeni Ahitteki talant meselinde (matta 25:14-30) meselinde sözü edilen hizmetide olduğu gibi, her insan, kendisine emanet edilen her bir penny’nin hesabını vermek zorundadır. Kendisine emanet edilen bu paranın tamamını Tanrının şanına hizmet olsun emeliyle kullanılacağı yerde, kendi zevki uğruna harcamış olması, en azından son derece tehlikelidir. Paranın kazanılmasına, üretim arttırılmasına asla karşı olmayan; tam tersine, disiplinli ve düzenli, ussal ve hesaba dayalı kıldığı eylemine Tanrı şanı güdüsünü katarak dinsel bir anlamlılık kazandırmış bulunan püritan, inananları, kazanç maksatlı rasyonel faaliyet biçimine zorlamışken; çalışmadan geçen boş zamana, fakirliğe, çalışmayla ve kazançla değerlendirilecek mrdeki her anın eğlence ve zevkle heba edilmesine, şiddetle karşı çıkmıştır.” (Cohen

1986; 74) Rasyonelliği, hayatın her sahasına ve yaşamın her anında hakim kılma gayretinde olan püritanların, zamanı, iş dışındaki sanat gösterilerine ayrılmasına dahi pek tahammül edemedikleri halde, özellikle de, müzik sahasında ussallığı hakim kılmışlardı. “Diğer halkların müzik kulağının duyarlılığı, belki de daha fazla gelişmişti veya muhtemelen bu gün bizde olduğundan daha az gelişmiş değildi. Çok sesli müziğin değişik türleri, dünyanın her yerine çok geniş bir kapsamda yayılmış bir haldeydi. Birden fazla müzik aletinin işbirliği içinde çalınmasına ve şarkı söylenmesine, dünyanın hemen her yerinde rastlanılmaktaydı. Program müziği, ton şiiri, tonların ve yarım tonların başkalaşımı, çeşitli müziksel uygulamalarda ifade aracı olarak kullanılmasına başka yerlerde de rastlanılmaktaydı. Ussal bir biçimde hesaplanmış olan ton aralıkları hemen her yerde bilinmekte ve sayısal olarak düzenlenmekteydi. Ancak, pek çok nağmeyi tek bir bütün olarak seslendirecek şekilde birleştiren ve uyumlu kılan rasyonel ses düzenli müziğin, ses düzeni üçlüsü ile üçüncü üçlü uyumu üzerine kurulmuş ton malzemesi; rönesanstan beri çok ses düzenliliğini vurgulayan sesteshlilik; yaylı çalgılar dörtlüsünün çekirdeğini oluşturduğu orkestramız ve nefesli çalgılar topluluğu; baş akompanimanımız; çağdaş müzik çalışmaların, bir araya getirdiği ve bestelenmesini olanaklı kıldığı için kalıcı da olabilen notalama sistemlerimiz; sonatlarımız, senfonilerimiz, operalarımız; bütün bunları seslendirdiğimiz org, piyano, keman vs., gibi seslendirme aletlerimiz, kısacası klasik batı müziği, yalnızca kıta Avrupa’ında ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir.” (Weber 1984; 28-29)

4. Tanrı Şanımlı Sergileme Emeli ve Seçilmişlerden Olma Güdüsü

Mesleki faaliyeti yoluyla Tanrının yaratıcı kudretini gözler önüne sererek Tanrı şanımlı arttırmasına ve insanlara hizmet ederek de kardeşlik sevgisini sergilemesine ayıracak vaktini sporla veya sanatsal etkinliklerle geçirmesi, pek hoş karşılanmadığı halde; örneğin bir müzisyen olarak mesleğini yerine getiren bir kimsenin, müziğiyle Tanrıya yönelmesinde de pek bir sakınca görmemişlerdir. “Daha da önemlisi, kendisini Tanrıya beste yapan ve Tanrının sesini dinleyicilerine hissettirmek isteyen bir meslek anlayışı içinde, yeteneklerini sürekli geliştirerek ve kendisini de hep verimli kılarak, hayatının her anını müziğiyle Tanrıya adayan inançlı bir kimse haline gelebilirdi. Zaaflarıyla veya günahkârlıklarıyla asla layık olamadığı halde, Tanrı tarafından armağan edilen müzikteki yeteneklerini sürekli geliştirmiş

olduğu için, seçilmiş olmanın bilincine erebilirdi. Artık o, müziğiyle Tanrıya şükreden biri haline gelerek, mesleğindeki her başarıyla, yazgısındaki seilmişliğinin kanıtlarını keşfedebilirdi.” (Cohen 1986; 71) zellikle de, klasik batı müziğinde yüksek düzeyde ustalık gösteren ve müziğin icrası sırasında da ön plana çıkararak diğer enstrümanlara öncülük işlevini üstlenen ve böylece eserde diğerlerini peşinden sürükleyerek uyumu ve katılımı sağlayan kimseye verilen virtüöz niteliğini (Weber 1984; 18); M.Weber’in, yeni dinsel fikirleri topluma kabul ettirme etkinliğine sahip bulunan karizmatik kişilikleri betimlemede kullanmış olması, çok dikkat çekicidir. “Benimsenmiş değerleri ve yönelme biçimleriyle kitlelere asırlar öncesinden hakim olmuş, zihinlerine girerek davranışlarına hükmetmiş olan eskinin dinsel fikirlerine karşı; nitelik ve yetenek sahibi bilgili virtüöz kişilerin, o herkese örnek olan davranış ve sözleriyle bu yeni dini insanlara aktarmaya çalışmalarının konu edinilmiş olması, Weber”n sosyoloji kuramında özellikle ayrıcalıklı bir konuma sahip olur. Diğer taraftan, yeni dinin değer ile yönelişlerini bir yaşama biçimi haline getirecek etkinlikte benimsemiş olan bu virtüöz çevrenin karizmatik gücü karşısında; eski inançlar önemini kaybeder ve toplumda önceden yerleşmiş olan yöneliş biçimleri de anlamlılığını yitirirler. rnek alınan bu virtüöz grubunun karizmatik güce muktedir bulunan kişilikleri sayesinde, yeni fikir ve değerler, davranışsal bir şekilde fakat tamamıyla ikna kudretiyle insanların zihinlerine süzülerek kabul ettirilmesi sırasında, virtüöz evre ile toplumun diğer sıradan insanların arasında inanç yönüyle uçurumların oluşmaması ve düşünsel çatışmaların ortaya çıkmaması, olanaksızdır. Batıda orta ağ katolikliğinin dünyevi çalışmayı ve faizle borçlanmayı ret eden, inananlarını insanlardan ayrı ve tek başına ile çekmeye yönlendirerek açlığı ve yoksulluğu olduğu kadar, aylaklığı ve verimsizliği neredeyse Tanrı yolunun birer erdemleri haline getiren zihniyet dünyasına karşı; protestanlığın meslek anlayışını ne sürerek, yeni bir dinsel ahlağın sıradan insanlara kabul ettirilmesi sırasında, Richard Baxter, John Wesley, Robert Barclay, John Belers, George Fox, Richard Haines vs., gibi şahsiyetler, bu virtüöz çevrenin temsilcileri olarak grlmştir. Bu virtüöz evre arasından özellikle de R.Baxter ile J.Wesley, metodizmin kurucuları olarak asketik düşünceyi inananlarına aktarmışlardır.” (Cohen 1986; 77)

Gösterişsiz sade yaşama, kazandıklarının çok az bir kısmını kişisel gereksinimleri için ayırıp kalanının ekonomik faaliyeti uğruna kullanılması, virtüöz pritanların inananlara tavsiye ettikleri ruh ve davranış halleriydi.

“Feodal debdebenin dayanıksız ekonomik temeli üzerine kurulan ıslıl ıslıl parlayan gereksiz gösteriş anlayışına karşı; ölçülü sadeliğin gösterişsiz zarıflığı tercih edilerek, temiz ve sağlam rahatlık, orta sınıf insanların evleri için ideal kabul edilir. Özel servetin üretilmesi sırasında asketikizm, sahtekârlığı ve tahrik edici tamahkarlığı yermiştir. Aç gözlülük olarak yerilen mammonizm, kişinin kendisi uğruna zengin olma gayesini taşımış olmasıdır. Zenginlik içinde servet edinme emeli, kişiyi baştan çıkartan ve günahkar kılan bir tahriktir. Ancak buradaki anlamıyla asketikizm, Tanrı şanı uğruna zenginliği hoş görerek iyiyi dilerken, bireyin kendisi için mülk edinme ayartılmaları anlamındaki kötülüğün ortaya çıkmasına yol açan bir güç haline de gelebilmiştir. Eski Ahit’e uygun olarak ve iyi iş anlayışının ahlaki değerlendirmesiyle de tam bir uyum içinde bulunarak, asketikizm, kişinin kendisi için bir maksat haline getirdiği servet peşinde koşmayı, en aşırı derecede zararlı görerek kesinlikle men ederken; Tanrı şanı ve kardeşlik sevgisi güdüsüyle gayretinde verimli ve üretken olunması sonucunda servetin biriktirilmesini Tanrı takdisinin bir işareti olarak görmektedir.” (Weber 1964; 146-147)

Servetin sürekli biriktirilmesini seçilmişliğin kanıtı olarak görmesinden daha fazla, dünyevi mesleğin disiplini içinde hiç durup dinlenmeksizin sürekli bir şekilde sistematik çalışmayı, çilekeşliğin en yüce anlamı olarak dinsel yönden değerli kılmış olmasıyla; asketikizm, yeniden doğuşun ve içten bağlanılan gerçek inancın en emin ve en güvenilir delili olarak kabul ettiği servetin sürekli olarak arttırılması emelini, bizim burada kapitalizmin ruhu olarak adlandırmış olduğumuz yaşama biçimine yönelik tutumun herkes tarafından benimsenilmesini sağlam biçimde, tasarlanabilen en güçlü manivelası haline getirmiştir. *“Tüketimin sınırlandırılması zorunluluğunun, açgözlülük içinde servet edinme ve biriktirme faaliyetinin serbest bırakılması ortamıyla birleştirilmiş olması, pratik bir sonuç olarak ve kaçınılmaz bir şekilde, içten gelen asketik zorlayıcılığın tasarrufu arttırması yoluyla sermaye birikiminin gerçekleşeceği, gayet açıktır. Servetin tüketilmesi üzerine yüklenen sınırlamaların, doğal olarak, üretken sermayeyi getirmeksizin olanaklar elverdiğince en yüksek seviyesinde arttırılmasına katkıda bulunmuştur. Puritan’ın geniş kapsamlı bu meslek anlayışının baskısı, hangi koşul altında olunursa olunsun, rasyonel burjuva ekonomik yaşamının geliştirilmesini sağlamış olması; hiç kuşkusuz, sermaye birikimine sağladığı gerçek teşvikinden çok daha önemlidir. Mesleki etkinliğin bir Tanrı yolu*

haline gelmesine düşünceleriyle büyük katkılarda bulunmuş olan J.Wesley’de dahi zenginliğe karşı derin kaygılar bulunmaktadır.” (Schneider 1958; 120) Modern ekonomik insanı özenle tasarlamış ve ısrarla öngörmüş olması, yaşamın geliştirilmesine sağladığı, en önemli ve her şeyden önce en tutarlı tesirini oluşturmaktadır. Wesley’in zenginlikle ilgili kaygıları veya büyük dinsel hareketlerin tam ekonomik etkileri, her şeyden önce asketik eğitsel baskılarına dayalı olarak gerçekleşen ekonomik gelişmeye önem kazandırmasıyla gerçekleşmiş; genellikle de, saf dinsel coşkuların doruk noktası geçildikten sonra ortaya çıkmıştır. *“Dinsel asketikizmin bu gücü, bu görev anlayışından başka, burjuvaziye; öz denetimini kurabilmiş, bilinçli ve olağanüstü bir gayret içinde sürekli çalışabilen, işine Tanrı tarafından emredilmiş bir hayat maksadı olarak sınıksız sarılarak bağlı kalabilen, inançlı bir işçi kesimini de sağlamıştır. Nihayet dünyevi asketikizm, mülkün ve servetin bu dünyada hiç de eşit olmayan dağılımının, aslında Tanrı inayetinin özel bir takdiri olduğu; insanlara mukadder kıldığı bu gibi farklılıklarla, tıpkı özel inayetinde olduğu gibi, inananları hiç de bilemedikleri gizli hedeflere doğru yönlendirmek istediği, anlamındaki, kişiyi rahatlatıcı kendine güveni ile iç huzurunu da verdi.”* (McGrath 1990; 46)

J.Calvin’in kendisinin bile çok sıkı bir şekilde yinelediği bir sözünün gereği olarak, işçi ve sanatkar kimselerden oluşan halk kitlelerinin Tanrıya itaat etmelerini sürekli kılmak için fakir kalmaları veya en azından bu şekilde bir davranış hissine kapılmaları, nasihat edilmekteydi. *“Pietizmin Zinzerdorf kolu, kazanç peşinde koşmanın ve yaşamlarını da havarilere özgü bir tarzda sürdürmeyi hedefleyen, bundan dolayı da müritlerinin karizmasıyla etkili kılınmış, işine olduğu kadar iş yerine de sadık kalabilen bir işçi sınıfını dinsel anlamda biçimlendirmiş oldu. Böylece, doğal olarak, bir bütün olarak asketik edebiyatı, yaşamın kendisine başka hiçbir fırsatı sunmadığı inançlı işçi kesimine, düşük ücret karşılığında dahi, Tanrının en yüksek hoşnutluğuna erişebilmek için, iş bağlılığını göstermeleri için, öğütlerle doluydu. Zira, asketik protestanlık, bir meslek olarak işin, lütfun kesinliğine ulaşılmasını sağlayan tek araç olarak kavranması yoluyla gerçekleşen psikolojik onaylanmayı yarattı. Yalnızca modern kapitalizmin ruhunun temel elementlerinden biri değil, fakat bir bütün haldeki modern batı kültürü, meslek düşüncesi temeline dayanan rasyonel davranış biçimi, hristiyan kapitalizminin ruhundan ortaya çıkmıştır. Modern çalışma hayatının, asketik bir özellik içerdiği, kuşkusuz hiç de yeni değildir. Püritan,*

mesleki bir disiplin içinde çalışmalarını sürekli kılmayı arzu etti, bizler de böyle davranmak zorundayız. Zira, çilekeşlik, manastırların hücrelerinden her günkü iş yaşamının disiplinli uğraşısına taşınınca ve dünyevi ahlâğa da hakim olmaya başlayınca; modern ekonomik düzenin o heybetli evreninin kurulmasına da kısmen katkıda bulunmuştur. Bu çağdaş ekonomik düzen, makine üretiminin teknik ve ekonomik koşullarını keskinleştirerek, yalnızca ekonomik kazançla doğrudan ilgisi olan kimselerin değil, fakat bu mekanizma içinde doğmuş olan bütün insanların yaşamlarını bu gün düzenlemektedir. Muhtemelen de, bu belirleyici düzenlemesine, gelirinin son miktarına kadar da devam edecektir. Baxter'in görüşüne göre, dünyevi mallarla ilgili duyulan kaygılar, tıpkı bir aziz gibi her an üzerinden silkinip atabileceği ince bir şal gibi omuzlarında durmalıdır. İnanç ve seçilmişlik üzerine kurulan mesleki çilekeşlik kadar; bu ince şalın da demir bir kafes haline gelmesine hükmetmiştir. Asketikizmin dünyayı yeniden biçimlendirme ve kendi ideallerini de bu dünyada başarılı kılma işlevini üstlenmesiyle birlikte; daha önceden tarihin hiçbir döneminde rastlanılmadığı ölçüde, maddi mallar, insanların yaşamları üzerinde artan ve nihayet asla önlenemeyen bir güç haline gelmiştir. Bu gün dinsel asketikizmin ruhu, bu kafesinden uçup gitmiştir. Ancak, mekanik temellere dayanan muzaffer kapitalizmin artık asketik meslek anlayışına gereksinimi kalmamıştır.” (Weber 1964; 151-152)

Kilise-karşıtı (nonconformist) mezheplerin oluşturduğu dünyevi asketikizmin, rasyonel-liberal ekonomik düşünceye belki de en büyük katkısı, sadece cemaatin selameti uğruna dua eden ve dualarında kendisini öne çıkartmayı veya (sağlık, evlilik, zenginlik, mutluluk vs., gibi emellerle) dünyevi arzuları beslemeyi dahi en büyük günahkarlık olarak gören kilise asketikizmini sona erdirerek, sadece kendi seçilmişliğini düşünen ve sadece kendi kurtuluşu için bireysel gayretler göstermeyi esas alan bireyci bir zihniyet yapısını imanla kabul etmiş olmasıdır. Her ne kadar lüks hayata ve savurganlığa olduğu kadar rahat yaşama ve aylıklığa da şiddetle karşı çıkmasıyla, yoksunluk ve fakire özgü yaşamla sınırlandırdığı çilekeşliğiyle, İsa'nın çarşıdaki acılarını hissederek nefisini/bedenini öldürme emelindeki kilise asketikizmini içeriksel olarak devam ettirdiği iddiasında olan kilise karşıtları; kurtuluşa tek tek bireyler olarak ve şahsi gayretle ulaşılan mesleki başarı diğer bir deyişle ekonomik kazanç sonucunda erişileceği yolunu benimsemiş olmakla, iman koşulunda cemaatin değil de tanrısal aracılık işleviyle kişinin seçilmişliğini öne çıkarmışlardır. “Paul'un günlerinden

itibaren Thessalonika'da ileriye doğru giden hristiyanlık, taraftarlarının 'günlük yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak veya yetecek kadar tam bir sabır çalışmalarını ve sükunet içinde kendi ekmeklerini yemelerini' öğüt vermede ve onları yüreklendirmede zafiyet göstermiş değilse de; aynı zamanda, imanlı olmak istiyorlarsa, kanaatkarlık içinde ve fakirlik haliyle yaşamaktan asla vazgeçmemelerini, lüks harcamalardan ve rahat bir yaşamdan kaçınmalarını, günlük erzakından ve bedenini örtecek giysiden başka bir gereksinimlerinin de olmadığını açıkça emretmiştir. Böylesine bir düalist yaşam görüşünü tüm yönleriyle destekleyen manastır hayatına özgü asketikizmin kurtuluşu kilise içiyle sınırlayan nefis terbiyesi yöntemi reddedilmiş olmasına rağmen, ne kadar servete ulaşırsa ulaşılsın fakire özgü yaşamdan kopulmaması gerektiği inancına dayanan öğütleri bütün aşırılıklarıyla protestanlığa aktarılmış; böylece kilise karşıtı hareketle sonuçlanacak bir akımı başlatmış olan reform hareketinin öncüleri, manastır keşişlerinin geliştirdikleri kilise duvarlarının içindeki fakat yaşanan bu dünyanın dışındaki asketikizmi dünyanın içine çekmişler, ticaret ve sanayi sahasındaki işyerinde mesleki faaliyet içinde gayret sarf etmeyi Tanrı hizmetine adanmış hayatın temel görevi olarak görmüşler; disiplinli ve devamlı çalışmayla yaşadıkları sevgi ve dürüstlük nitelikleriyle tanrı iradesini yerine getirdikleri bilincine vararak işyerini tapınağa dönüştürmüşler, rahat yaşamı olduğu kadar lüks hayatı da en büyük günahkarlık olarak görmüşlerdir. Tüketim üzerine getirdikleri son derece katı sınırlamalarının temelinde, kazanılan her paranın tanrıya ait olduğu inancı ve bu serveti fakirlere iş sağlamak üzere tekrardan ekonomik yatırımlara aktarmak gerektiği duygusu olduğu için, üretim artışlarıyla sonuçlanmış; üretim artışlarının sağladığı kazanç ve servet artışları da, protestan mezheplerinin ateşli kurucuları tarafından, kaçınılmaz bir şekilde ezeli kurtuluşun aracı haline getirilmiş; ne var ki tüm bu asketik idealler bir sonraki neslin başarılı ve özgüvenli nesilleri tarafından unutulmuş ve terk edilmiştir. Dünyevi asketikizmin tanrısal mutemetlik görevinin ve tanrı şanına aracılık duygusunun giderek kaybolduğu ikinci ve üçüncü nesillerin başarılarıyla; Amerika'da, kilise karşıtı mezhepler içinde özellikle de Quakerlerin ekonomik yükselişi hızlı ve sürekli olmuştur. Böylece, kişisel özgürlük sevgisine insan olarak bireysel haklarının birleşmesinin sonucunda, bireysel özgüvenleri ve kişisel bilinç yetileri sürekli bir gelişme göstermiş; genel eğitim ve kültür seviyelerinin sürekli gelişmesinin yanında finansal güvencelerinin ve fiziksel rahatlıklarının

artması sayesinde yaşamdan aldıkları zevk de artmış; yükselen toplumsal konumları iş ve ticaret hedeflerine bağlanmalarına neden olmuş ve asketik dinsel ideallerini kaybettirmiştir.” (Niebuhr 1957; 55)

5.Dinsel Rasyonalistlerde İnsan Olarak Bireyin Öne Çıkması

Dinsel rasyonalistler olarak da adlandırılan kilise-karşıtı mezhepler (Quaker, Wesleyan, Methodist vs.), katolik inancının dayandığı kurtuluşu kilise içinde ve kilise aracılığında bulduğu gibi kilise ibadetleriyle de sınırlayan Orta Çağ asketikizmini ret ettikleri gibi, cemaat olarak değil de yalnız haliyle birey olarak kurtuluşu öne çıkartmışlardır. Sadece kendisi için dua ederek, yalnızca kendi benliğinin ifade bulan dünyevi faaliyetlerdeki bu kilise karşıtı münzevi yorum sonucunda; bireyin hayat tarzı, aynı çilekeş eza tavrıyla ve bir cimriyi kısıktırarak ölçüdeki tutumluluğuyla ortaya çıkmaktadır. Kazanacağı her daha fazla parayla veya mesleki yaşamında kat edeceği her başarısıyla, kendisini Tanrıya daha yakın hisseden kilise karşıtı dünyevi asketiğin; seçilmiş olmanın sağladığı iç huzuruyla, çalışma yöntemi daha da katılmış, müsamaha kabul etmez bir dakiklik kazanmıştır. Böylece, akılcı bir seçimle risk ortamında kazancı en yükseğe çıkarma anlamındaki rasyonalizmi bütün faaliyetlerine uyarlayan dinsel rasyonalist; mesleki etkinliği yegane Tanrı yolu haline getirmiş olmasıyla, planladığı ekonomik hedeflere metodik bir tarzda fakat sonsuz bir kar hırsıyla ulaşmak istemiştir. Her kilise karşıtı dünyevi asketiğin işini en yüce bir ibadet ve iş yerini de yegane ibadethane olarak benimsemesiyle yükselen Tanrının yeryüzündeki şanının arttırılmasında kişinin aracılık etme fonksiyonu;pek doğal olarak manastır hayatının tam olarak terk edilmesine sebep olmuştur. Ancak, Tanrıyla kendisini daima yapayalnız kaldığını hissederek kilisenin bütün ibare ve taltiflerini ret eden ve doğrudan Tanrıya yönelmeyi şiar edinen her dinsel rasyonalist tarafından, aynı ilahi öğretilerin bir gereği olarak ve aynı ahlak düsturlarının da teşvikiyle, her gün yürütülen mesleki faaliyetler ve kazanç arzusu, Tanrıya yönelmede yegane kutsal bir yol olarak kabul edilmiştir. Böylece, tutumluluk içinde, aynı nefse eza tavrıyla yürütülen iktisadi faaliyet tipi,manastır sisteminin metot anlayışını bu farklı sahada,en az onun kadar katı kurallar içinde olmak üzere benimsenmesini zorunlu kılmıştır. Daima kendisini sofu bir hristiyan olarak kabul eden tüm kilise karşıtları, zihninde ve kalbinde Tanrıyı hissetmeyi; kilise asketikleri gibi doğrudan Tanrıyı tefekküre dalarak ve insanlardan koparak dua etmek

şeklinde yorumlamamıştır. Yine aynı şekilde, dünyevi şehvet ile zevklere dalmaksızın, disiplinsiz ve devamsız olan ve metodik tarzda arttırılmayan niyazlara da tam anlamıyla muhalif olmuşlardır. Ancak, devamlı ve disiplinli bir şekilde bütün hayatı boyunca süren niyazlara Tanrının itibar ettiğini ısrarla savunarak, işyerini tapınağa eviren ve tanrı iradesini (dürüstlük, sevgi, iyi ahlaklılık vs..) işinde yerine getiren dinsel rasyonalistler; ilekeşliği insanların arasındaki gerçek bireysel yaşamlarına uyarlamış olmakla, katoliklerin kilise içi münzevi hücrelerinde uyguladıkları yöntemin bir benzerini benimsemişlerdir. Böylece akıyla belirlediği isteklerini hedefler tarzında seçen ve kendi kendisini bu maksatlara yönlendirerek, kilise karşıtı, sadece dua etmekle ve her şeye tevekkül etmekle, kendi kendisini atıl kılmaz. Tanrının kendisine yetki verdiğine inanarak, faaliyette bulunduğu nispette dualarındaki niyazlarına nail olacağını birbirlerine telkin eden dinsel rasyonalistler; dua ederken azizlerin ruhundan şefaata dilemediği gibi, onlara iltimas da etmez.

Ancak, doğrudan kendisi, sadece kendi kişisel gayretleri ile Tanrıya yönelerek seçilmiş olan azizlerden olmayı dilerken dahi, yardımını anmadığı azizlere gıpta içinde hürmet etmeyi de hiç ihmal etmez. Bu nedenle, Tanrıya yönelmede azizlerin ruhundan yararlanmayı bile ret eden kilise karşıtları, katı kadercilik anlayışlarında, Tanrının bir kulu seçmiş ya da lanetlemiş olmasında insana hiçbir irade gücü tanımamalarına rağmen, inancın da Tanrının seçmesinde tek başına kesinlikle rol oynamadığını savunmuşlardır. Kurtuluşun kanıtı veya seçilmişliğin işareti olarak gördükleri mesleki başarıya ulaşarak veya parasal kazanca sahip olarak yazgılarındaki tanrısal ltfu hissetmek isteyen kilise karşıtları; böylece, dünyevi servet edinerek ve bu parayı tekrar ekonomik faaliyetlerde kullanarak Tanrının şanını yaymaya mahzar kılındıklarına, Tanrı krallığının kurulmasında dünyevi çabasıyla faal olduğu nispette seçilmeye aday olduklarına inanmışlardır. *“Wesley, şunları yazmıştır: Zenginliklerin arttığı her yerde, dinin özü aynı oranda azalmaktadır. Bu nedenden dolayı da, eşyanın doğasına uygun olarak, gerçek bir dinin uzun süre varlığını devam ettirerek kendisini etkili kılabileceğine hiç ihtimal vermiyorum. Çünkü din, sürekli ve düzenli sıkı çalışmakla birlikte tutumluluğu ve disiplinliliği ister istemez üretmek zorundadır, bütün bunlar gerçekleştirildiği ölçüde zenginliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır. Ancak, zenginliklerin arttığı her ortamda; gurur ve üstünlük duygusu, hiddet ve ne geçme azmi, tüm kollarıyla dünya sevgisi de artacaktır.*

Kalbin dini olma yolunda daha yeni yeni serpilmeye başlayan metodizmin bu konumunu sürdürmesi nasıl olanaklı olacaktır? Metodistler, her yer ve her ortamda çalışkan ve tutumlu oldukları gibi gösterişsiz sade bir hayat sürdürmek zorundadırlar; bütün bunların sonucunda da maddi mülkleri ve parasal servetleri bir hayli artış göstermiştir. Sahip oldukları mülklerinin ve yaşamlarındaki başarılarının artmasıyla orantılı olarak da; benliklerindeki gurur ve öfke duyguları, bedensel ve dünyevi arzuları, yaşamda duydukları başarı azmi ve iftiharları da artmıştır. Bundan dolayı da, din, biçimsel olarak varlığını sürdürürken; ruhu da süratle gözden kaybolmaya başlamaktadır. Saf dindeki bu sürekli çöküşü önleyecek olan bir yol yok mudur? İnsanları, çalışkan ve tutumlu olarak disiplinli bir yaşam sürdürmelerini önlemeye asla çalışmamalıyız. Hristiyanları, kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve tasarruf edebildikleri kadar da çok biriktirmeye, özendirmeliyiz. Elbette bunun etkisi, giderek daha fazla zenginleşme olacaktır. Çalışkanlığımız ve tutumluluğumuzun yanında dürüstlüğümüz ve iyi ahlaklılığımızla kazandığımız her paranın ve arttırdığımız her servetin de, bizi cehennemin dibine yollamasına da meydan vermemek için hangi önlemleri almak zorundayız? Cehennem çukurlarından birine düşmekten bizi koruyan tek bir yol vardır ve bu çare bir başka göğün altında değildir. Şayet metodistler çok disiplinli bir şekilde çalışıyor ve kazandıkları paranın büyük bir kısmını rahat bir yaşam yerine daha çok kazanmak maksadıyla işlerine tekrar aktarıyorlarsa; birakalım onları kazanabildikleri kadar kazansınlar, biriktirebildikleri kadar biriktirsınlar; fakirler gibi yaşamaya devam ettikten sonra birakalım giderek daha çok para ve mülk sahibi olsunlar, dakiklik tutumluluk içinde arttırdıkları her servetle birakalım tanrısal lütfâ biraz daha fazla yaklaşsınlar; kendilerini yaymaya görevli kıldıkları tanrı şanıyla ve layık kıldıkları tanrı mutemetliği işiyle birakalım da göksel hazineden almaya gayret sarf ettikleri payları giderek çoğalsın.” (Niebuhr 1957; 70)

Bireyin dolayısıyla da insanın tek başına seçilmişliğini öne çıkartan kilise karşıtları, zamanının hümanist ve liberal düşünce akımlarının tesirinde kalarak veya bunlara inanç katarak insan onuruna aykırı buldukları köleliğe şiddetle karşı çıkmışlar, bireyin aynı zamanda da insan olduğu ve bir insan olarak kölenin bile hür olması gerektiği görüşünü savunarak köleliğin tümüyle ortadan kaldırılmasında ısrarlı olmuşlardır. “*Benezet’in bir okuru olarak Wesley, 1774 yılında yayınlanmış ve geniş kitlelere ulaşmış kitabını da okumuş, köleliği çok acı bir şekilde kınamasından etkilenerek*

kölelik kurumuna karşı aktif aleyhtarlık tavrını takınmıştır. Adam Smith de, Wesley'in köleliğe karşı çıkan tutumunu, ekonomik olduğu kadar insancıl temellerle kararlılık içinde desteklemiştir. A.Smith ile J.Wesley'in bu görüş birliği radikaller arasında hemen büyük bir sempatiyle karşılanmış, böylelikle Paine ile Wesleyan mezhep arasında tam bir uyum ve hedef birliği belirmiş, köleliğin doğaya aykırı olduğu gibi adalet ile insanlık duygularını tahrip ettiği ve insanı iyiliğe ulaşma gayretlerinden alıkoyduğu düşüncesi haklılık kazanmıştır.” (Warner 1930; 43) Dinde rasyonelleşmeyi esas almış mezhepler, bireyin özgürlüğünü ve haklarının yasallığını sadece insani temelde ve insan doğasının bir gereği olarak savunmakla kalmamışlar, ekonomik ve sosyal sahadaki kurumsal oluşumları da bireyin hürlüğü üzerine kurmuşlardır. “Bireyin yararı devletin her tür kısıtlamasından özgür olmasını ve bireysel varlığının garanti altına alınmasını gerektirdiği için, Locke'un düşüncesi bireyin özel mülkü üzerinde biçimlenmişti. Özel mülkiyet üzerinde kurulan özgürlük anlayışı, eşitliğin hayati fikrinin bireysel hürriyet olduğu idealini tedrici olarak da olsa insanlara kabul ettirdi. Daha sonraki çağda açığa çıkan Locke'nin temel yetersizliklerinden biri, hükümetin işlevlerinin daraltılmasına oldukça dar bir içerikten bakmış olmasıdır. Montesquieu'ya göre yasama, sosyal politikanın bir aracı olduğu kadar insanseverliğin de biricik aletiydi. İnsanseverlik ve bireycilik Bentham'ın görüşlerinde yararçılık felsefesinin kesin formülasyonu içinde yerini alarak, hükümet kavramının güvenlikten kamu gönenci bilimene dönüşmesini sağlamıştır. Bireyi temel alan bu yeni politik düşüncelerin değeri, gerçekte, tamamıyla verimliliklerine veya yararlılıklarına bağlı kılınmıştı. Bundan dolayı ekonomik liberalizmin gidişatı, temel ilkeleri henüz daha siyasal değerler işlevinde yaygınlık kazanmış olmasa da, ancak 17. asrın sonlarına doğru açıkça ortaya çıkmıştır. Locke, bireylerdeki kesinlikle düzen altına alınmamış ve hiçbir de sınırlama getirilmemiş kişisel çıkar ilkesinin, kamu gönencinin en yükseğe çıkarılmasını sağlayacağını öne sürmüştü. Hume, bilinen zekasıyla, ulusal gönenc ile ölçüsü olarak ticari kazanç arasında kurulan dengenin yanılıcı olduğunu gözler önüne sermiş olsa bile, olağan ticaret süreçlerine yapılacak keyfi müdahalelerin son derece zararlı sonuçlara neden olacağını kabul etmiştir. Adam Smith'in zamanına gelindiğinde ise, nüfuzlu ticaret erbabının edindiği meslek deneyimi ve eleştirmenler içinde bireyin hürlüğü taraftarlarının çokluğu, tartışılan ekonomik hukuk öğretilerinden çıkarılan etkili formülasyonların neredeyse tamamı bireyin kutsallaştırılmasının da

ötesinde ilahlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.” (Warner 1930; 25)

Kişinin kendi çıkarlarını gözeterek en yüksek yarara ulaşmak veya yaşam mutluluğunu yakalamak gayreti içinde algılanan bireyin akılcı varlığının giderek daha fazla vurgulanmasıyla; özgürlük bireye özgü bir nitelik ve hak olarak görülmüş, bireye tanınan hareket serbestisi mantığıyla özgür girişim sonrası elde edilen bireysel ekonomik kazançların kamu gönencini sağlayan etmenler veya toplumsal fayda yaratan araçlar olarak görülmeye başlanmıştır. *“Bireyin çıkarlarını öne çıkartan öğretisini tam zıt uçtaki toplumun yararlarıyla uyumlu kılan A.Smith’in bu önemi, bireyin ekonomik durumunun toplumsal refahın bir ölçüsü olarak görülmesine ve bireyin ekonomik etkinliğinin toplumun ilerlemesinin başlatıcı etmeni olarak yüceltilmesine yol açmıştır. Gerçi, bireyin özgür etkinliği yoluyla toplumsal ilerlemeyi sağlama görüşünün kesin formülasyonu içinde, bireyin ekonomik özgürlüğünün sağlanması odağında vatandaşlık hürriyetinin tanınması, Locke’dan miras kalmıştı. Bireysel çıkarı toplumsal gelişmeye araç kılan Smith de, zaten, Locke’un açtığı yoldan ilerlemekteydi. Adam Smith, toplumu bireylerin toplamından ibaret gören görüşünü oluştururken, sosyal sürecin bir kriteri olarak sosyoloji ve ahlaktan dahi yararlanmıştı. Sisteminin geri kalan kısmını kurarken, Smith, doğanın egemenliği altında sürüp giden her varlığın kendini düşünme veya devam ettirme görüşünün tesiri altında kalmıştı. Smith’e göre, nasıl ki her bir bireyin kişisel gelirlerinin toplamı milletlerin zenginliğini veriyorsa, bireysel çıkarlarını gerçekleştiren kişilerin toplamı da toplumun ilerlemesini sağlıyordu. Böylesine bir empirikal yaklaşım, ekonomik liberalizmin klasik tanımına yol açmıştır. Topluma yararlı kılınan bireysel ekonomik süreçlerin her biri, Adam Smith tarafından, dışsal bir güç olarak hükümet tarafından yapılacak her müdahalenin ne kadar büyük bir akılsızlık (gaf) olduğu keşfedilmişti. Her şey doğal seyrine bırakılmalı, kendini düşünen bireyin rasyonel kararları bireysel olduğu kadar toplumsal mutluluğun (yararın) temeliydi. Nitekim bireyin rasyonel ekonomik faaliyeti olarak oluşturulan işbölümü, paranın ussal kullanımı, tasarruflarla biriken sermayenin akımı, arz ile talep kuvvetlerinin tamamıyla bireylerin özgür irade ve zevk tercihlerinin etkisiyle düzen altında ayarlanması, rasyonel bir akışı içinde ilerleyen savunulabilir bütün diğer ekonomik etkinlikler ve süreçler; yalnızca ve yalnızca, kişisel çıkar üzerinde işletilmesi halinde sağlıklı ve yararlı sonuçlar alınabilirdi. Adam Smith, ekonomik toplumun yararcılık işlevi, her bir bireyin kendini düşünerek doğal bir gayret sarf*

ederek koşullarını daha ileriye götürmesiyle işler, demiştir. Bundan dolayıdır ki, insanlığın yaşam seviyesinin yükselmesi ve sosyal ilerlemenin olanaklı olması, tek bir kaynak olarak bireyin kendi kişisel gayretine bağlıdır, bireyin çıkarıcı atımları toplumsal gelişme üzerinde başlatıcı bir işleve sahiptir. Hiçbir kuşkuyla kapılmaksızın metodistler de, kazanabildiğin kadar kazan diye kendi sofularına öğüt vermekte ve ekonomik mücadelelerinde yüreklen-dirmektedirler. Toplumun ilerlemesi uğruna bireye maddi servet sahibi olma güdülerini uyandıran tek formül olarak, para kazanmayı görmekteydiler. Böylece kişinin para kazanma güdüsü, yasal temelde toplumsal bir güce kavuşmuş oldu. Wesleyanlar arasında, kazanmanın yanında çalışma da, bireysel mutluluk koşulu olarak görüldü. Kişinin sürekli disiplinli çalışması ve elbette ulaştığı parasal serveti, ahlaki karakterinin işareti olarak kabul gördü. Wesleyanlar, kişi olarak çalışmayı ve kazanmayı yüceltirken, aylıklığı ve tembellik getiren işsizliği en iğrenç suçlar arasında gördüler. Wesley, kazanabildiğin kadar kazan diye öğüt vererek temel ekonomik erdem olarak çalışmayı ve kazanmayı öne çıkartırken, para ile ekonomik çıkar sağlama süreci üzerine kurulan tutkuları takdis etmekteydi. Çalışmanın gerçekleştiği ve paranın kazanıldığı iş hayatı da, ciddi bir uğraşıydı ve tanrısal takdisin dışına çıkarılamazdı.” (Warner 1930; 24)

6.Yükselen Bireyciliğin Temeli Olarak Kişisel Çıkar Güdüsü

Bireysel kazanç maksadının kendi başına rasyonel ekonomik faaliyetin tek güdüsü veya tek nedeni haline gelmesiyle, çıkarıcılık ya da bencillik, özellikle de A.Smith tarafından, artık toplumsal uyumun ve doğal ekonomik düzenin temeli haline gelmiştir. Kişiler arası ilişkiler, ne kilise asketikizminin öngördüğü diğerkamlık ve kardeşlik ruhuna göre düzenlenir, ne de dünyevi asketikizmini seçilmişliğin kanıtları arasında görülen başarı/kazancı ölçütüne göre belirlenen yazgısında itilmiş-seçilmiş ayrımına göre gerçekleşmiştir. A.Smith’e göre, her insan ekonomik ilişkiye girdiği diğer insanın çıkarlarına hitap ettiği ölçüde kendi maksadına ulaşması için, toplumsal uyuma veya doğal düzen ister istemez doğrudan ve yalnızca kişi ihtiyaçlarının tatmini üzerine kuruludur. Herkes karşısındaki kişinin gereksinimlerini daha üst düzeyde karşılama yoluyla kendi hedeflerine ulaştığı veya gerçekte kendi çıkarlarını arttırdığı için; bu çıkar savaşı daha üst düzeyde ihtiyaç tatminine dayanan toplumsal uyum ile ilerlemeyi de beraberinde getirmektedir. A.Smith’deki bireyin ihtiyaç tatminine yönelik bencilce davranışı, kilise

asketikizminin kardeşlik ruhunun da dünyevi asketikizmin seçilmişlik güdüsünün de önüne geçer, menfaat çatışmasının veya savaşının kızıştırdığı daha üst perdede bencilce çıkarları karşılama gayreti toplumsal müdahale kalıplarını geçersiz kılıp yıkarak, tüm bu bireysel etkinlikleri en yüksek faydayı sunacak bir tarzda düzen altına alan veya uyumlu kılan görünmeyen el; bu tek tek kişisel bencilce tutkularından herkesin fayda bulduğu toplumsal çıkar sonucuna ulaştırır, kişisel çıkarların rekabeti yoluyla ekonomik hayata kendiliğinden bir düzen getirerek işletir, piyasa yoluyla kaynakların en verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar. Ekonomik hayatı düzenleyen kişisel çıkarlar olarak da algılanabilen bu görünmeyen el, A.Smith'e göre; aslında doğal kanunların geçerli kılınmasından başka bir şey değildir, dikkat edilecek tek konu vardır, doğal düzene veya doğal asla müdahale etmemektir, tüm dengeler kişisel çıkar güçlerinin çarpılmasıyla en yüksek yararı sağlayacak düzeyde kendiliğinden oluşacaktır.

A.Smith'deki çıkarların uyumu mantığının esasları, gayet açıktır. İnsanların davranışları bireycidir, egoistlik tüm insan ilişkilerinin vazgeçilmez temelidir, kendinden başkasını düşünmemek olarak da yorumlanabilen bireycilik insanın doğasında vardır ve serbestlik ortamında gerçekleşecek bireysel kararlarla gelişir, dolayısıyla kişisel çıkar veya fayda sağlamak güdüsü ekonomik faaliyetlerin tek güdüsüdür, artık tüm ekonomik etkinlikler de esas gaye en az çabayla veya en az kaynakla en yüksek tatmini aramak içeriğinde gelişecektir, piyasanın arz ile talep güçleri bu maksimum faydaya veya toplumsal uyum ile ilerlemeye eriştirecek olan yegane araçlardır. Ekonomik etkinlik içinde bulunan her bir bireyin bencil olduğu ve kendi çıkarından başka bir şeyi düşünmediği doğal bir toplum düzenini temel alan A.Smith'in öğretisi; gerçekçi bir yaklaşımla, bireyi toplumsal sistemin temeli haline getirdiği gibi, kişisel çıkarı da bireysel davranışların tek nedeni olarak görmüştür. *“İktisadın özerk bir disiplin olarak ortaya çıkışı Adam Smith'le başlatılır. Bu yargı büyük ölçüde doğrudur; çünkü Smith'le birlikte iktisat bilimi toplumsal yapıda varolduğu düşünülen toplumsal düzenin ve bu düzen işleyişinin genel toplum yararına olduğunun açıklanması görevini üstlenmiş ve bu anlamda doğa bilimleri benzeri bir bilim olma yönünde ilk sistematik adımını atmıştır. Adam Smith kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bireylerin oluşturduğu harmonik bir toplum düzeninin varlığını ortaya koymaktaydı. Bu kişisel çıkar dürtüsü aynı zamanda kaynakların optimal bir biçimde dağılmasına da yol açmaktadır. Bunu da sağlayan rekabetin varlığı-*

ęıdır. Rekabet iktisadi çıkarların izlenmesi yoluyla kaynak tahsisini ortaya çıkararak bir araç işlevi görmektedir. Tutkular amaçları vermekte, akıl da bu amaçlara ulaşmak için uygun araçları sağlamaktadır. Yani akıl, tutkuya tabi olan bir hizmetçi rolündedir. Smith, iktisada modern terimlerle bir rasyonel davranış tanımı getirmese de, bencil bireylerin davranışlarının görünmez bir elin marifetiyle toplumsal kazançta bir artışa yol açtığına ilişkin temelde rasyonel olan bir yaklaşım ortaya koymuştur.” (Yılmaz 2009; 66-68)

İnsanların düşünceleriyle oluşturulmuş hukuki ve iktisadi sistemin üzerinde doğal bir düzenin var olduğunu ve ekonomik faaliyetin temel güdüsünün kişisel çıkar duygusu olduğunu savunan A. Smith (1723-1790); her bir bireyin en yüksek düzeyde kendi menfaatlerini gerçekleştirmesiyle toplumsal yararın da en üst seviyede gerçekleşeceği görüşünü ne srmştir. Hiçbir şeye müdahale edilmemesi ve her bir bireyin serbest bırakılması halinde, görünmeyen bir elin her şeyi düzen altına alacağı, böylece de doğal düzen temelinde çıkarların uyumunun sağlanacağı görüşünün öncüsü haline gelmiştir. “*Bu malların alım satımı ile uğraşanların krları yakışık alan düzeylerinden yüksek ise, bu mallar gerektiğinden daha pahalıya yahut doğal fiyatının biraz üstünde satılır ve daha yakındaki işlerde çalışanlar, bu yüksek fiyat yüzünden az çok sıkıntı ekerler. Dolayısıyla, onların çıkarı bu durumda, uzaktaki işin krını yakışık alan düzeyine ve konumuna giren malların fiyatını doğal fiyatına indirmek için, bir kısım sermayenin bu daha yakındaki işlerden çıkarılıp, o uzaktaki işe aktarılmasını gerektirir. Bu olağanüstü durumda, kamu çıkarı olağan hallerde daha kazançlı olan bu işlerden bir kısım sermaye çekilip, olağan hallerde kamuya daha az faydalı olan bir işe aktarılmasını gerektirir. Böyle olağanüstü durumda da, insanların doğal çıkarı ve eğilimleri, kamu çıkarına, bütün öbür olağan hallerdeki kadar tam tamına uygun düşer onların yakındaki içten sermaye çekip uzaktaki işe aktarmalarına önayak olur. İşte böyle bireylerin kişisel çıkar ve hırsları, onları olağan hallerde sermayelerini topluluğa en faydalı olan işlere doğru yöneltmeye götürür. Ama bu doğal tercih dolayısıyla o işlere haddinden fazla sermaye aktarırlarsa, krın o işlerde düşüp, bütün tekilerinde yükselmesi, onları bu hatalı dağılım şeklini derhal değiştirip düzeltmeye yöneltilir. Bu nedenle, kanunun hiçbir araya girmesi olmaksızın insanların kişisel çıkar ve hırsları, onların her topluluğun sermayesini orada yürütülen bütün çeşitli işler arasında, bütün topluluğun çıkarıyla imkan ölçüsünde en uzlaşacak oranda leşip dağıtmalarına, tabii, önayak*

olur.” (Smith 2001; 695-696)

A.Smith, ‘Milletlerin Zenginliği’ isimli eserini 1776 yılında yayınlamadan önce yazdığı ‘Ahlaki Duygular Kuramı’ isimli kitabı, bireysel çıkar maksadının iktisadi faaliyetin tek güdüsü olarak öne sürmesinin nedenini daha ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. “*Milletlerin Servetini anlayabilmek için, Ahlak Hisleri Teorisine hakim olan ilkeleri iyice kavramak gerektiği ileri sürülmüştür. Bu kitapta A.Smith, insanların hareket ve faaliyetlerinin altı güdünün etkisi altında cereyan ettiğini savunmuştur. (1) İnsanların kendilerini sevmeleri veya kişisel menfaat, (2) mülkiyet hissi, (3) sempati veya genel iyilik sevgisi, (4) insanların maddi durumlarını düzeltmek ve daha iyileştirmek gayretiyle devamlı çalışma alışkanlıkları, (5) hür ve serbest olmak isteği, (6) değişim ve trampa eğilimidir. Bu altı güdü, A. Smith’in düşüncesinin derinliklerine ve ‘Milletlerin Serveti’ eserinin iç örgüsüne tamamen hakim olmuştur. Savunuculuğunu yaptığı doğal liberalizm ve serbest rekabet politikasının da temellerini dayanaklarını teşkil etmişlerdir. Adam Smith’e göre insanlar, ekonomik bir varlık olarak yaratılışları itibarıyla, ana rahminden mezara kadar kişisel menfaatleri peşinde koşarlar. Kişisel menfaat, insanlığın ve insan toplumlarının ilerlemelerinin yükselmelerinin, bolluk ve huzura doğru gidişlerinin tek kaynağıdır. Kendinden önce Claude Helvetius (1715-1771), kişisel menfaatin önemini fizikteki yerçekimi kanununa benzetmişti. A.Smith de bu görüşü aynen benimsemiştir. Kişisel menfaat peşinde koşarken insanlar, üretim için çalışırlar, emeklerini kullanırlar, bilgi ve maharetlerini arttıırırlar. Toplumların üretim, gelir ve servetlerinin miktarını tayin eden toplumsal sermaye hacmi, insanların kişisel menfaatleri peşinde koşarken yaptıkları tasarruflarla birikir. Toplumların doğal kuruluş düzeninin en mükemmel biçimde tertiplenmiş bulunmasının bir sonucu olarak insanlar kendi menfaatleri için sermaye biriktirirken, farkında olmayarak, toplumun genel menfaatlerine hizmet ederler.” (Ulutan 1978; 241)*

Nasıl ki reformun meslek ahlakıyla dünyevi asketikizm uhrevi asketikizmin yerini almışsa, A.Smith tarafından sözü edilen ve en azından kazanç peşinde koşan o dönemin sanayi ile ticaret erbabı arasında benimsenen kişisel çıkar duygusu, puritanların tanrı şanı güdüsünün veya seçilmişliğin işaretlerine sahip olma azminin karşısına çıkmıştır. Nitekim doğal düzen görüşünü fizyokratlardan almış olsa da, fizyokratların dayandığı Orta Çağ skolastik algılaması yerine Grotius ve Hutcheson’un doğal hukuk felsefe-

sini yansıtımış olan (Yılmaz 2009; 66) A.Smith, bencilliği ve kişisel çıkar güdüsünü uyumlu toplum düzeninin temeli haline getirmiştir. “*Uygar toplulukta her an, bir sürü insanın işbirliğini ve yardımını gereksinir. Oysa birkaç kişinin dostluğunu kazanmak için bütün ömrü hemen hemen yetmez. İnsanın, hemen bir düzine soydaşının yardımına ihtiyacı vardır. Bu yardımı, yalnızca onların iyilikseverliğinden beklerse, eli böğründe kalır. Onların bencilliğini kendi lehinde ilgilendirip, dilediğini yapmalarının menfaatleri gereği olduğunu, onlara gösterebilirse, insanoğullarını razı etmesi olasılığı çoktur. Bir başkasına, her hangi bir alışveriş önerisinde bulunanın, yapmak istediği budur: Gereksindiğimi bana verin, siz de benden şu gereksindiğinizi alın. Buna benzer her önerinin anlamı budur. Gereksindiğimiz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insanseverliğine değil, bencilliğine sesleniriz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağzımıza almaz, onların kendi faydasından dem vururuz. Bir dilenciden başka kimse, yalnızca hemşehrilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz. Dilenci bile, buna bütün bütün bel bağlamaz. Gerçi hayırsever kimselerin iyi niyeti, geçiminin bütün temelini sağlar. Ama eninde sonunda, bu kaynak, yaşamak için muhtaç olduğu bütün gerekli maddeleri kendisine iletirse bile, bunları ona gereksindiği sırada yetiştirmedeği gibi, yetiştiremez de. Zaman zaman ortaya çıkan ihtiyaçlarının büyük bir kısmı, başka insanlarınki gibi, sözleşme, değiş etme, satın alma ile karşlanır. Birinin kendisine vermiş olduğu para ile yiyecek satın alır. Bir tekinin bağışladığı giysilere, kendisine daha uygun gelen başka eski giyeceklerle ya da başını sokacağı bir yerle veya yiyecekle trampa eder yahut gereksindiğinde yiyecek giyecek ya da başını sokacağı bir yer satın alabileceği para ile değiş eder.” (Smith 2001; 19)*

Herkes kişisel menfaatleri peşinde koşarak kendi durumlarını daha iyiye ulaştırmasını içeren kişisel çıkar duygusu, A.Smith’e göre, insanlığın ilerlemesinin ve toplumların da yükselmelerinin dolayısıyla bolluk ile refaha kavuşturacak doğal düzenin de temelini oluşturmaktadır. “*Sermayesini elinden geldiğince yerli çalışmanın hayrına kullanmaya, böylelikle, o çalışmayı, ürünü en büyük değerde olabilecek biçimde yönetmeye çaba gösterdiğinden, herkes topluluğun yıllık gelirini, ister istemez, imkan ölçüsünde çoğaltmak için didinir. Gerçekte, genel olarak, kamu menfaatini kollamaya niyeti olmadığı gibi, bu çıkarı ne derece gütmekte olduğunun da farkında değildir.*

O, çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, bir çok başka hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için, her zaman, pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini gördüğüm olmadı.” (Smith 2001; 485)

7.Yararcılık İşlevindeki Doğal Ekonomik Yasalar

Ekonomik etkinliğin aktörleri olarak her bir kişinin, akla dayanan seçim mantığının bir gereği olarak kendi bireysel kararları doğrultusunda ilerleyerek, kendine en fazla faydayı dolayısıyla hazza ve mutluluğa ulaşma emelinde olan bir insan karakterinde tanımlanmasıyla; özgürlük ve bireycilik temelinden yükselen ve rasyonel seçimleri şart koşan bir içeriğe kavuşturulmasıyla yararcılık; ekonomi politişin temel tahlil araçları haline getirilmiştir. Aydınlanma felsefesini özümsemiş çağın insanların rasyonel ekonomik davranışının nedensel güdüsü olarak kişisel çıkar sağlamanın da ötesinde en üstün iyiliğin en yüksek yararı sağlamak olduğu vurgusuna dayanan, bireysel ve rasyonel kararların temel hedefinin ulaşılan faydayı en yükseğe çıkarmak olduğu varsayımının ekonomik analizlere uyarlanmasına yol açan yararcılık düşüncesi; ilk olarak Jeremie Bentham (1748-1832) tarafından formüle edilmiş¹ olsa dahi, pek çok antik Yunan filozofunun yazılarında izlerine rastlanılmaktadır. Bütün davranışlarında acıdan uzaklaşıp hazza

1 “Bentham, sadece iyiliğin genellikle mutluluk olduğunu değil, fakat her bireyin daima kendisi için mutluluk olduğuna inandığı şeyi izlediğini savunur. En büyük mutluluk ilkesi erdemi tanımlamak için gerekli olmuştur. İyi olan, zevk ve mutluluktur, kötü olan acıdır. Böylece bir durum eğer zevk kefesine ağır basıyorsa iyidir. O lanaklı bütün durumlarda acıya karşı en büyük zevk ağırlığına sahip olan durum en iyi durumdur. Bu öğretilde, yararcılık adı verilen verilegelmiş olan yeni hiçbir şey yoktur. Bentham’ın meziyeti, öğretinin kendisinde değil, onun çeşitli pratik sorunlara güçlü biçimde uygulamasındadır. Gerçekte Bentham, özgürlüğe pek az aldırış etmiştir. Bentham’ın ideali, özgürlük değil, güvenlidir. Bentham’ın köktencilığe doğru derece derece evriminini kaynağı bulunmaktadır: (1) Zevk ve acı hesabından çıkarılmış eşitliğe inanç, (2) Aklın, Bentham’ca anlaşıldığı biçimdeki hakemliğine başeğme konusundaki sarsılmaz karar.” (Russel 1983; 762)

yönelen kişinin bütün kararlarının mutluluğa ulaşmak hedefine yöneldiği, kişisel ve lulemez sayılan edinilen fayda dozajını ekonomik analiz aracı işlevini kazandıran faydacılık, John Stuart Mill (1805-1877) tarafından ekonomi bilimine uyarlamıştır. Tarihi ve iktisatçı olduğu kadar psikoloji bilimiyle de yakından ilgilenmiş olan James Mill'in² (1773-1836) oğlu olan J.S.Mill; daha ocuk yaşındayken babasının yönetiminde disiplinli ve kapsamlı bir bilimsel çalışma dönemine girmiş, ekonomide liberalizm taraftarı olduğu kadar bireyin özgürlüğü ve mutluluğu yoluyla toplumsal ilerlemenin ve uyumun sağlanacağı görüşünü savunmuştur. Kişisel çıkar ile yarar arasında bir bağ kurduğu gibi mutluluk ilkesini en yüksek faydaya ulaşmak ile açıklayan J.S.Mill; iyiliği ve mutluluğu gerçek kılacak tek koşul olarak, bireysel özgürlük üzerine kurulan akılcı kararların alınmasını ne srmştir. Bireyin özgürlüğünü ve ilerlemesini daima savunmuş olmasının yanında, zamanında ilgi odağı haline gelen birey ile toplum menfaatleri arasındaki çatışmada J.S.Mill; daima uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemiş, toplumun bireyi desteklemesi gerektiği vurgusu altında bireyin haklarını dile getirerek, kişinin irade özgürlüğünün temeli olarak toplumsal anlamda zgr olması gerektiğini ısrarla savunmuştur. *“Bu ilke, insanların, birey ya da toplu olarak aralarından her hangi birinin devinim serbestliğine karışmasına izin veren biricik ereğin özvarlığı koruma olduğudur. Özgürlüğün, bir ilke olarak, insanların serbest, eşit tartışma ile iyileştirilebilir duruma gelmelerinden önceki her hangi bir durumunda asla uygulanma yeri yoktur. zgrlk denmeye değer biricik özgürlük, başkalarını mutluluklarından yoksun bırakmaya veya onların mutlu olma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak özgürlüğüdür. Her birey gerek bedensel gerekse anlksal ve ruhsal bakımlardan, kendi sağlığının asıl bekçisidir. İnsanlar, birbirlerinin kendi beğendiği gibi yaşamasına katlanmakla, her bireyi diğerlerine hoş gelen biçimde yaşamaya zorlamakta olduğundan daha fazla kazanımlı çıkarlar. Düşünce zgrlğ ile düşündüğünü söyleme özgürlüğünün, insanlığın*

2 “James Mill, Bentham gibi zevki tek iyi ve acıyı da tek kötü saymıştı. Fakat Epikurus gibi ılımlı zevke en büyük değeri vermişti. Entelektüel zevkleri çok iyi ve ılımlılığı belli başlı erdem saymıştı. James Mill, alışma, tarafsızlık ve rasyonellik meziyetlerine sahip olmuştur. Ahlaksal düzen, çıkarların dengesinden doğar. Zevk arzu edilen tek Şeydir. Eğer bir kişi gerçekten ve kaçınılmazlıkla kendi zevkini izlerse, onun başka bir Şey yapması gerektiğini söylemenin yeri yoktur. Eğer herkesin daima kendi zevkinin ardına düşmesi gerekliyse ahlak zgrye indirgenir.” (Russel 1983; 763)

düşünsel mutluluğu için (ki insanların diğer bütün mutlulukları da buna bağlıdır) zorunlu olduğunu teslim etmiş bulunuyoruz.” (Mill 2008;17, 74)

Her ne kadar J.S.Mill, zamanının bazı tanınmış düşünürlerinin (Comte, Sismondi, Saint-Simon vs., gibi) tesirinde kalarak, daha sonra, liberalizmden müdahaleci kesime geçmiş ve sosyalist görüşleri ileri sürmüşse de; babasının biçimlendirdiği hayatının ilk döneminde liberal ve yararçı ekolün dayandığı ve zorunlu kıldığı bireyci bir eğilim göstermiştir. Tüm düşüncesinin odağına bireyin mutluluğunu yerleştirmiş olduğundan ve tüm bireysel davranışlarının yegane güdüsü veya nihai hedefi olarak fayda sağlama dolayısıyla hazzı arttırma duyusunu öne çıkartmış bulunduğu; fayda analizi ya da faydacılık eğilimi dahi, sonuçta, bireyin biricik mutluluk hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutluluğun öznesi J.S.Mill'in düşüncelerinde bireyin bizzat kendisi olunca; birey ve bireyin haklarının yanında, kişinin düşünce özgürlüğü ve dilediği yaşamı seçebilme hakkı, özel hayatın mahremiyeti ve mutluluğu arama hakkı vs., gibi görüşler bireyciliği ve hür iradeyi açıklayan temel kavramlar haline gelmiştir. Bu kavramlar arasında, özel hayat, mutluluk, başkalarının özgürlüğünü kısıtlamamak veya zarar vermemek koşuluyla özgür olmak, düşünce ile davranışlarda mutlak özgürlüğün dayandığı hür bireysel irade, hazzı ölçü olan mutlak saadet ilkesi, en yüksek faydaya (ya da hazza) ulaşma emeli gibi görüşleri savunmuş olmakla; J.S.Mill, özellikle geleneksel yapının olduğu gibi tekrar etmekle yükümlü kıldığı davranış kalıplarını veya yüceltilerek kusursuz kılınmış örnek şahsiyetlerini hiçe sayarak vahyin dogmatik baskı ile biçimlenmesini reddetmiş olması, bireye özgürce karar verme hakkını tanınması, rasyonel ekonomik insanın dayandığı bir kültürel ortam olarak serbest karar veren birey profilinin yerleşmesi açısından son derecede önemli bir eğilimdir. “*Yarar ya da zararının acak kendilerine kalması durumu, kuşkusuz, olmazsa olmaz bir koşuldur. Birey kendini, başkalarının başına bela etmemelidir. Kişinin kendi öz yapısının değil de, gelenek ile göreneklerin devinim kuralı olduğu bir yerde, insan mutluluğunun bileşimine giren başlıca öğelerden biri, hem de bireysel ve toplumsal ilerlemenin asıl öğesi eksik olur. Kendi planını kendisi seçen kimse, bütün yetilerini kullanır. Bireyin eylemlerinin kendi kendince ve kendi akıl yürütmesi ve duygularına göre belirlenen bölümü büyüdükçe, kararlılık ve özbenlilik gibi özelliklere tam da o oranda gereksinim duyar ve onları kullanır.*” (Mill 2008; 78)

Düşüncesinin temelinde birey ve hedefinde de bireyin mutluluğu olunca, bireyi mutlu kılan en yüksek iyilik halinin ne olduğunu araştıran J.S.Mill; bu sorunun yanıtını, kişinin doğası gereği acıdan kaçıp hazza yöneldiği, zevklerine ulaştığı ölçüde bireyin mutlu olduğu sonucuna varır. Böylece mutluluğun yolu zevklere ulaşmaktan ve hissetmekten geçerken, hazzın son aşaması da en yüksek yarar halini almıştır. Birey yaşamının maksadı zevke ulaşmak ve eriştiği bu hazla mutluluğu yakalamak olunca, haz ile sağlanılan en yüksek fayda da, tüm bireysel davranışların temel hedefi veya vazgeçilmez kişisel güdüsü işlevine kavuşmuştur. Ancak bu hazza ya da zevke ulaşma dozajı, tek bir kişinin eylemiyle ulaştığı bir hedef olarak tanıtılmış olduğundan, J.S.Mill'in düşüncesinde, mutluluk ile haz daima bir tek kişiyi kapsadığından, oldukça özel ve kişisel bir içeriğe sahiptir. Böylece fayda, bir tek kişi olarak bireyin varmak istediği nihai mutluluk hali olarak tanımlanmaktadır. *“Fayda mezhebi eskiden beri yalnız saadetin peşinde gitmeyi değil, saadetsizlikten korunmayı da içine almaktadır. Fayda yahut en büyük saadet ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden görüş; hareketlerimizi bize vermekte oldukları saadet nispetinde iyi sayar, saadetin zıddı olan şeyleri getirdikleri nispette fena görür, saadetten haz yahut ıstırabın yokluğu kast olunur. Hazlar ve acılar aynı cinsten değildirler ve acı daima zevkten ayrı cinstendir. Yalnız haz, ıstırabın yokluğu, arzuya değer biricik gayedir. Faydacıl ahlak, insanın yaradılışında en büyük nimeti bile başkalarının çıkarına feda edebilmek kudreti olduğunu kabul ediyor, yalnız bu fedakarlığın zati bir kudreti olduğunu kabulden çekiniyor. Saadet toplamını oğaltmayan veya çoğaltmaya meyletmeyen bir fedakarlık faydasız sayılmıştır. Saadet insan hareketinin biricik gayesidir, insanların gidişatı hakkında hüküm verebilmek için dayanılacak tek prensiptir. Faydacı ahlakının en tam bir deyimini Nasıralı İsa'nın altın dsturlarında buluruz: başkasının size yapmasını istediğimiz şeyi başkasına yapmak, komşunuzu kendiniz gibi sevmek. İşte faydacı ahlakın ideal yetkinliğini gösteren iki kural. İnsanların birbirine zarar vermelerini ve her birinin diğerinin haklarına saldırmalarını men eden ahlak kanunları, umumi kaidelerden ziyade insanın saadeti için gereklidir. Her hareket bir gaye için yapılır, hareket kuralları hizmet ettikleri gayeye göre bir vasıf, bir renk alırlar. Pratik gayelerin hangileri olduğunu sormak, nelerin istenir olduğunu, arzuya layık olduğunu sormak demektir. Faydacılık nazariyesi şudur; saadet istenir ve amaç olarak biricik arzu edilecek şeydir. Diğer şeylerin hiç birisi arzu edilmeye layık değildir, meğer*

ki o amaca erişmeye bir araç ola! Fayda ilkesi, ancak musiki gibi verilmiş bir hazzın sağlık gibi ıstıraptan kurtulmuşluğun saadet denilen müşterek bir gayeye erişmek için araç yapılmasını istemez. Bunlar arzu edilen şeylerdir; ve kendiliklerinden arzu edilmeye layıktırlar. Mesela para aşkı hakkında ne diyeceğiz? Başlangıçta para bir yığın parlak çakıl taşından ziyade arzuya layık görülmezdi. Para, satın almaya yaradığı eşyanın kıymetinden başka bir değer taşıyor. İnsana öyle geliyor ki, iyi ve kötünün mihengi iyi ve kötünün ne olduğunu tayin etmeye yarayan bir araç olmalı, yoksa, zaten kendi tayin ettiği bir sonuç olmamalıdır. İnsanlarda iyi ve kötüyü bildiren tabii bir güç, bir yetki, bir duygu veya bir içgüdü bulunduğu üzerinde halk arasında yayılmış kurama başvurmakla da güçlüğün içinden çıkılamaz. İyi olduğu ispat edilebilen her hangi bir şey, iyi olduğu kanıtsız kabul edilen bir şeye sebep gösterilerek, iyi olmalıdır. Hekimlik sanatı iyidir, sağlığı temin eder. Fakat sağlığın iyi olduğunu nasıl ispat etmeli? Musiki iyidir, diğer bir çok sebepler arasında en çok şu sebepten iyidir; bize zevk verir. Fakat zevkin iyi olduğunu ispat etmek için nasıl bir kanıt gösterilebilir. Faydacılığa karşı yöneltilen diğer bir suçlama da, bu mesleğin her şeyi hazza hem de en kaba şekli altında düşünülen hazza indirdiğidir. Eğer iki hazdan birisini, bunları tadanların hepsi yahut hemen hepsi, hiçbir ahlak yükümü duygusuna bağlı olmaksızın tercih ederse, bu tercih edilen haz en ziyade arzuya değer olanıdır. Faydacılığın insanları katı kalpli ve az merhametli yaptığı sempati duygularını öldürdüğü çok söyleniyor. Bazıları puritanca sert ve eğilmez, bazıları da günahkar ve hislerine düşkün olanların arzu ettikleri derecede gevşek, hoşgörür ve acı vericidir.” (Mill 1986; 3)

Fayda, haz, zevkler yoluyla mutluluğa erişme görüşü J.S.Mill'in düşüncelerinde öylesine yoğun bir şekilde formüle edilmiştir ki; rasyonel ekonomik davranışı dahi, en fazla tatmine ya da en yüksek zevke ulaşma anlayışına dayanarak açıklanmıştır. Zira J.S.Mill'e göre, bireyin ekonomik davranışı, doğrudan doğruya kişisel çıkar kanununa göre gerçekleşir, ekonomik eylemiyle her birey iyiyi aradığından servete ve refaha yönelir, kötülüklerden kaçtığı için de acıdan olduğu kadar işsizlikten veya fakirlikten de kaçır. Temel ekonomik kanun olarak, her birey kendi çıkarlarını arttırarak eylemine devam ettiği veya hedeflerine ulaştığı için; üretim faktörleri de kârlı alanlara yönelecek ve daha az kazanç sunan sahalardan çıkacaktır, böylece ekonomik hayata katılan her insan en az gayretle veya en az masrafla en yüksek getiri veya kazanca ulaşma hedefini güdecektir. Ekonomik hayatın fayda-çıkır

maksimizasyonuna göre örgütlenmesinde, emek faktörü işgücünün az olduğu dolayısıyla ücretlerin yüksek olduğu emek kıt sahalara yönelirken, sermaye faktörü de sermayenin kıt fakat gelirinin (faiz) yüksel olduğu alanlara akacaktır. Her retim faktörünün, miktarca kıt fakat gelirce yüksek olduğu alanlara akmasıyla, aynı çabayla veya aynı sermayeyle en yüksek ücretin veya gelirin elde edilmesi, kısaca faydanın ve sonuçta da hazzın maksimum olması olanaklı olacaktır. Piyasanın arz talep yasasının işleyişinin zorunlu bir sonucu olarak, getirisi yüksek kıt alanlara üretim faktörlerinin akmasıyla birlikte kıt durumdan çıkararak geliri azalacağından; ücretlerde veya faizde düşmeler kendisini gösterecek, firma maliyetlerindeki azalmanın etkisiyle fiyatlar da düşecek, insanlar aynı paraya daha fazla ürünü piyasadan alarak alıcıların tüketim kapasiteleri genişleyecek, daha fazla ürün tüketen insanlar böylece daha çok hazza ulaşma imkanına kavuşacaklardır. “*Hemen her yerde çıkarıcı davranış ile tutumu, bireyin kararlarına dayandırılarak ideal hale getirilmiştir. Neredeyse tüm ayrıcalıklı ve gcl sınıflarda kişiiler, kendi bireysel menfaatlerini arttırmak veya bencilce hedeflerine ulaşmak için bütün güçlerini kullanırlar, üsttekiler tarafından kısmen aşağılanan kendi benliklerini yükseltmek için daima paraya ve servete ilgi duyarlar, kendi yararları uğruna çalışır ve zenginleşiiler. İnsanlığın ilerlemesinin ve toplumsal gelişiminin, daima, yoğunlaşan bencilce duygular altında g kullanarak gerekleşiiti yargısına pek katılmıyorsam da, bireylerdeki çıkarıcılık eğiliminin azaltılmasıyla kötülüklerin de azalacağı bağlantısını savunduğumu kesinlikle söyleyemeyeceğim. Hemen her yerde servet, para ile ifade olunur. Parası olan harcama yapar, harcama yapan herkes iyi yaşıyor demektir, iş hayatındaki kazanç ya da kayıplar kişiilerin zengin ya da fakir olarak görünmelerine yol açar. Parasını akılsızca kullanan kimseler, asla zengin olamazlar; kazanmak maksadıyla para harcayanlar ise, zenginlik yolunda ilerler.*” (Mill 2006; 64)

İster tüketicisi isterse de üreticisi olsun, kişiisel çıkar ve en yüksek fayda hedefiyle davranan bireyin akılcı kararlarının kişiisel mutluluğu sağlamanın yanında, toplumun ilerlemesine veya bütün insanların mutlu olmasına da yol açtığı görüşünü savunmuş olan J.S.Mill; birey ya da toplum olarak insanların mutluluğunu daha iyi yaşamalarında dolayısıyla daha çok ürün tketmelerinde grdğu için, herkesin daha çok tüketmelerini veya mutluluğa ortak olmalarını mutluluk ile faydanın artması olarak grmştir. Ekonomik çabasında üretken ve tutumlu olmak, verimliliğiyle çok üretmek, ucuza daha

çok ürün satın almak, fayda yaratmak, zevk ile yarar yoluyla mutluluğa erişmek vs., gibi görüşleriyle J.S.Mill; böylece, ulaşılabilecek en yüksek iyiye kavuşmak için her bir kişinin egoist bir davranış içinde olduğu vurgusunda bulunan A.Smith'in çıkarların uyumuyla kurulan toplumsal düzen tezini kendi görüşlerine uyarlamıştır. Bütün kişilerin kendi çıkarlarını (zevklerini = yararlarını = mutluluklarını) düşünerek en az parayla en çok ürün tüketmek istemeleri veya en az masrafla en çok ürün üretmeyi tasarlamalarını, J.S.Mill kadar A.Smith de öne sürmüştür. *“Bir adam bir sürü sanayi işçisi çalıştırarak zengin olur, bir sürü hizmetçi tutmakla yoksul düşer. İleri gelen bir ağanın masrafı, genel olarak, çalışkan kimselerden çok, aylakları besler. Zengin tacir sermayesiyle, yalnız çalışkan kimseleri geçindirmekle birlikte; masrafıyla yani gelirini kullanmakla, çokluk, tıpkı büyük bir lordun beslediği türden kimseleri besler. Sermaye artışının doğrudan doğruya nedeni çalışma değil tutumluluktur. Gerçekte çalışma, tutumluluğun biriktirdiği nesneyi oluşturur. Gelgelelim çalışma ile elde edilebilecek olan tutumlulukla arttırılıp bir yere yığılmasa, sermaye hiç büyümmez. Bazı kişilerin israfı başka kimselerin tutumluluğu ile karşılanmazsa, her müsrifin davranışı çalışkanın emeğiyle tembeli besleyerek hem kendisini yoksul düşürmeye hem de ülkeyi fakirleştirmeye sebep olur. Akızsızca davranmanın sonuçları, israfinki ile birdir. Bununla birlikte, bu tutumluluk ve akli başında davranış tecrübeyle görüldüğü gibi, çoğu hallerde hem kişilerin özel israfını ve idaresizliğini hem hükümetçe yapılan çarçurunu karşılamaya yeter. İflas, suçsuz bir adamın uğrayabileceği belki en sunturlu en küçük düşürücü bir musibettir. Aslında gerek kamu ve millet zenginliğinin gerekse özel zenginliğin dayandığı ana temel olan, her adamın kendi durumunu düzeltmek için bir düzeye sürekli ardi arkası kesilmeyen çabası hem hükümetin har vurup harman savurmasına hem en büyük yönetim yanlışlarına karşın çokluk işlerin doğal gelişmesini korumaya yetecek kadar kuvvetlidir. Her kişinin kendi koşulunu iyileştirmek için sürekli olarak yaptığı doğal gayret, politik iktisadın bir ölçüde kısmi ve bunaltıcı kötü etkilerinden bir çok yönlerde korunmayı ve bunları düzeltme olanağı bulmayı sağlayacak bir korunma ilkesidir. Böylesine bir politik iktisadın, bir ulusun servet ve refaha doğru doğal gelişimini, bir ölçüde geciktirirse de durdurmaya gücünün yetmeyeceğine hiç kuşku yoktur.”* (Smith 2001; 362)

Ekonomik faaliyette bulunan her bir bireyin kişisel fayda ve mutluluk halinin bütün kararlarına egemen olmasıyla, tüketicilerin daha fazla mal

satın alarak tktmek ve üreticilerin de daha çok mal üreterek satmak olduğu görüşünü ileri süren J.S.Mill'e göre; rekabeti sınırlayan her Şey kötüdür ve daima kötü sonuç verir, rekabeti genişleten her Şey de iyidir ve fayda ile mutluluğun artışı yönünde daima iyi sonuç verir. Her bireyin kendi çıkarını dolayısıyla haz-fayda düzeyini maksimum kılmak yönünde rasyonel kararları vermesiyle işleyen tam rekabet kanunda; arz ile talep eşitsizlikleri ne kadar fazla veya Őiddetli dahi olsa, yüksek gelir (cret, faiz, rant, kr) daima daha çok üretim faktörünün akararak kıtlığını azaltacağı dolayısıyla da gelirini de düşüreceği için, sonuçta, arz ile talep ya da üretici ile tktici dengesini sağlayacaktır. Bu nedenle, çekim yasası nasıl bir devrime fizikte yol amışsa, ekonomi politikada da çıkarıcılık ya da faydacılık üzerine kurulan tam rekabet yasası benzeri bir sonuca ulaştırmıştır görüşünü savunan J.S.Mill; bireyler arasındaki çıkar-fayda maksimizasyonunu rekabetin dolayısıyla gelişmenin adeta güdüsü veya nedeni olarak değerlendirmiş, üreticilerin daima ürün maliyetlerini düşürme yönünde gayret sarf etmelerini ve bu mantıkla rasyonel teknolojiyi işletmelerinde sürekli arttırmalarını ekonomik gelişmenin temeli haline getirmiştir. Üretim teknolojisini geliştirmek yoluyla her bir üreticinin maliyetleri ve fiyatları düşürerek piyasa rekabetine karşı dirençli olmak, rekabete karşı direnmek veya rekabette nc firma konumuna gelmek hedeflerini ekonomik gelişmenin temel nedeni olarak grdğu için; J.S.Mill'e göre, rekabete engel olmak veya tam rekabet koşullarına müdahale etmek, teknolojinin gelişmeye olduğu kadar özel firma maliyetlerin düşmesine ve fiyat azalışlarına engel olmak anlamına geldiği gibi, daha az ürün tktmek zorunda bırakılan tkticilere de yapılmış en büyük kötülük olmaktadır. Tkticilerin kişisel zevkleri, üreticilerin doğrudan üretim kararları üzerinde etkili olduğu için, J.S.Mill, bireylerin gereksinimleri ve zevkleri değiştikçe üretilen ürün çeşidi ve miktarının da değişeceği varsayımında bulunarak, rekabetin ekonomik yapıya değişkenlik ve dinamiklik getirdiği görüşünü savunmuştur.

Tam rekabetin dayandığı piyasa arz ile talep kuvvetlerinin en yüksek yarar sonucuna ulaştırması için, ürün ya da faktör fiyatını belirleyen arz ile talep güçlerinin tamamıyla serbest bir ortamda, yani her hangi bir müdahaleye uğramaksızın karşılaşması gerektiğinin önemini belirten J.S.Mill; fiyatı belirleyen arz ile talebin mutlaka değişen fiyat seviyesinden de tesir göreceği görüşünü ileri sürerek bir neden-sonuç bağı etkisinde arz ile talep tarafından belirlenen fiyattaki her değişimle arzın ve talebin aksi yönde

değişeceği kanununu öne sürmüştür. “*Ekonomi politikada bir malın faydası, o metanın bir arzuyu tatmin etme veya bir maksada hizmet etme yetisidir. Elmas, böyle bir yetiye yüksek düzeyde sahiptir, şayet hiçbir fayda içermemiş olsaydı elbette bir fiyatı da olmayacaktı. Kullanım değeri ya da amaçsal değer, değişim değerinin en aşırı sınırında oluşmaktadır. Bir malın fiyatı bu malın para cinsinden fiyatını ifade eder. Malların bir kısmı emek ve harcamayla sonsuz miktarda arttırılabilirse de, üretim sırasında kullanılan emek ve harcamalar da değişmez olmaz. Sınırlı miktardaki mal belirli bir giderle üretilir, şayet daha fazla üretilmek istenirse daha çok harcama yapmayı zorunlu kılar. Arz .satışa sunulan mal miktarıdır, belli bir zamanda ve yerde bu malı satın almak isteyenlerin sahip olacakları miktardır. Mala duyulan talep ise, satın alma gücü ile birleşmiş bu mala sahip olma arzudur. Talep ve arz, yani bir malın talep edilen ve arz edilen miktarının eşitlendiği seviyede denge fiyatı oluşacaktır. Şayet her hangi bir sırada arz ile talep birbirine eşit değilse, arz ya da talep fazlası varsa, rekabet arz ile talebi eşit hale getirecektir; rekabet yoluyla arzın talebe eşit kılınması aslında değer düzenlenmesi işleminin bir sonucudur. Diğer bir deyişle, bir malın talebi artarsa değeri de artacağı veya talebi düşerse değeri de düşeceği için, arz edilen miktarı azalırsa değeri yükselecek arzı arttırılırsa da değeri azalacaktır. Malın değerindeki bu yükseliş ile düşmeler arz ve talep edilen miktarları birbirine eşit oluncaya kadar devam edecek, bir malın piyasaya getireceği ürün olarak değeri de o piyasada var olan veya beklenen arzı karşılamaya yetecek bir talebi sağlayacak kadar olacaktır.” (Mill 2006; 389) Arz ve talep kanununun fiyat değişmelerini açıkladığını, tam rekabet koşulları altında fiyatların daima üretim maliyetine eşit olması gerektiğini savunan J.S.Mill; fiyat dalgalanmalarının veya arz ile talep arasındaki uyumsuzlukların, eninde sonunda, arz-talep eşitsizliğiyle sağlanılacağı düşüncesinde ısrarlı olmuştur.*

8.Rasyonel Ekonomik Bireyin Fayda Maksimizasyonu Yolu: Haz-Acı Ölçümü

Tıpkı K.Marx’ın kapitalist toplumu meta ve meta ilişkilerine indirgemesi gibi, özellikle A.Smith ve J.S.Mill’in çıkar-fayda temelini esas alan Neoklasik iktisatçılar da, toplumu bireye indirgemişler ve bireylerin toplamı olarak gördükleri toplumu da kişilerin istek ile ihtiyaçları yoluyla açıklamaya yönelmişlerdir. Böylece sadece metayı incelemekle kapitalist toplumun

bütününü araştırmış olacağı yöntemini işleyen Marx gibi, fakat bireyi ve kişisel arzularını metanın değişim yasalarının yanında etkisiz kılan Marx'a karşı olarak Neoklasik iktisatçılar; kesin olarak karşı uçta yer alarak, sübjektif de olsa veya bir tek kişiyi de kapsıyor olsa doğrudan bireyin ekonomik kararlarına neden-sonuç bağıntısı şeklinde etki eden haz-acı duyumunun ölçülebileceğini ne sürmüşlerdir. Yine A.Smith'le temelleri atılan klasik iktisatçılardan benimsedikleri rasyonellik ilkesiyle, Neoklasik iktisatçılar; daima en yüksek faydaya ulaşma emelindeki bireyin acı veya zevkiyle, ya da diğer bir deyişle, gereksinimlerini tatmin ederek ulaşılan hazla veya yoksun kalarak çekilen acıyla, farklı malların sunduğu faydalarının ölçülebileceği iddiasında bulunmuşlardır. Artık ekonomi düşüncesi, insanlardan etki görmeyen meta yasaları yerine, doğrudan, bireyin rasyonel olarak nitelendirilen ve haz-acı ölçümü şeklinde açığa çıkan tamamıyla kişisel kararları üzerine odaklaşır oldu. *“İktisadi düşünce tarihi içinde marjinal devrimin öncüleri olarak bilinen Jevons, Walras ve Menger'in katkılarıyla iktisadın yönteminde de çok önemli bir değişiklik yer aldı. Bu değişiklik nesnel emek değer kuramından öznel fayda kuramına geçişle ilgiliydi. Jevons iktisadı, fayda ve kişisel çıkar bilimi olarak tanımlıyordu. Bu tanıma göre iktisat, yalnızca zevkle ve acıyla ilgili bir bilim, en az sıkıntı verecek biçimde en çok zevke nasıl ulaşılabileceğini inceleyen bir bilimdi. Açık bir biçimde Bentham'in etkisini taşıyan bu yaklaşımla, aynı etkinin biçimlendirdiği Mill'in yaklaşımı sırasında belli bir süreklilik olduğu açık. Farklılık ise, Jevons'in sosyal olguları yalnızca kuramdan değil, pratikten de çıkarıp atmak konusunda gösterdiği kararlılıktı. Bununla ilgili olarak Jevons şöyle yazıyor: 'Bir nesne birey tarafından isteniyorsa, onun için yararlı demektir. Dayanıklı düz bir yönlü giyecek yararlı, süslü bir ipekli ise yararlı olabilir. Birçokları, elmas bir yüzüğün hiçbir yararı olmadığını, bunun yalnızca bir ss eşyası olduğunu söylerler. Ama cam kesmekte kullanılan elmasın yararlı olduğu söylenbilir. Bütün bu ayrımlar iktisatıyı ilgilendirmez. Davranışların nihai etkileri, sosyal bilimlerin diğer dallarının konusudur. İktisatta biz, yalnızca yakın etkilerle uğraşırız.' Jevons'in bireyciliği, faydacı felsefeye dayanan, psikoloji merkezli bireycilik.”* (Buğra 2008; 170)

Rasyonel ve bireyci olduğu kadar soyutlayıcı ve tmdengelic bir yaklaşım gösteren neoklasik iktisatçılar, içinde yaşadıkları sanayi toplumunun sınıflar arası ilişkilerine dayanan ekonomik düzenin dışına çıkararak, matematiksel bir açıklamayla bireyin istek ve ihtiyaçları üzerinde odaklaşarak kendi ku-

ramını oluşturmaya başlamışlardır. Klasik iktisatçıların emek-değer teorisi, bütün dikkatleri sınıflar ve sömürü üzerine yoğunlaştırdığı için, neoklasik iktisatçılar; üretim koşulları yerine tükettiği mal ile hizmetler ölçeğinde bireyin kişisel tatminini esas almışlar, matematiksel hesaplamalarla kuramsal sonuçlara ulaşarak gerçekte metafizik bir kavram olan faydayı ölçme yoluna gitmişlerdir. Bireyi bir malı satın almaya karar verdiren, o malı veya hizmeti kullanarak başlangıçta umduğu faydaya sahip olmak olduğu için, neoklasik iktisatçılar, tüketilmesi sırasında sağlanan faydayı ya da kullanımı anında varılan zevki bu satın almanın nedeni olarak görmüşlerdir. Her tüketici sınırlı geliriyle sınırsız miktar ve çeşitteki gereksinimlerini karşılarken daima rasyonel karar vererek fayda maksimizasyonuna ulaşmayı hedeflemişken, ussal davranışın bir gereği olarak bir liranın sağladığı faydayı bu bir liranın elde tutulmasıyla beklediği faydayı birbirine eşit kılarak en yüksek faydaya ulaşma hedefini gerçek kılacaktır. Ancak fayda ya da kişisel zevkin ya da faydanın fiilen ölçülmesinin olanaksız olması, neoklasik iktisadi analizi çıkmaza sürükleyen en önemli neden olmuştur. “*İnsan istekleri ve arzuları, sayısız miktarda ve çok çeşitli olmasına rağmen, genel olarak tatmin etme yetenekleri oldukça sınırlıdır. Fayda, arzu ya da istekle karşılıklı bir ilişki içindedir. Şu ana kadar ileri sürülen temel düşünce, bireyin kendisine özgü olan istekleri ve tatminleri doğrudan ölçülememesine rağmen, yalnızca dışsal bir fenomen olarak ve dolaylı olarak ölçülebileceği görüşü rağbet bulmuştur. Faydanın ya da kişisel tatminin ölçülebildiği bu gibi durumlarda, ekonomi politikanın temel ilgi odağı haline gelen hazzın ölçülmesi yani ölçü, bireyin arzusunun yerine getirilmesinin bir karşılığı veya gereksinimlerini gidermesiyle ulaştığı tatminin bir bedeli olarak ödemeye hazır olduğu fiyatıyla belirlenmiştir. İnsan arzularını ve tutkularını bilinçli olmayan bir şekilde tatmin ediyor da olabilmesine rağmen, bizim şimdi temel olarak ilgilendiğimiz konu tatmin olmak maksadıyla duyduğu gereksinimleri olacağı için; her bir bireyin ulaştığı fiili tatmin ya da haz durumunun bu malı satın alırken beklediği düzeyle olan uyumunu, genel olarak doğru kabul edeceğiz. Sınırsız çeşitte isteğin olmasına rağmen, her isteği tatmine yarayan veya karşılayan mal ile hizmet miktarı tamamıyla sınırlıdır. İnsan doğasının bu bilinen ve temel sayılan eğilimi, doyurulabilir istekler yasasıyla veya azalan fayda kanunuyla açıklanabilir. Toplam fayda dediğimizde, bir kimsenin tükettiği maldan sağladığı toplam yararı ya da duyduğu toplam hazzı kast etmekteyiz ki, ilave her kullanımla artan fakat*

sonra azalan bir eğilim gösterir. Toplam faydadaki bu artış ile azalışlar, marjinal satın alma yararı ya da doğrudan doğruya ürünlerden sağlanması beklenen marjinal faydanın artması veya azalması nedeniyle olmaktadır. Bir malın marjinal faydasının azalması, kullanılan her bir birim karşılığında bir öncekine kıyasla daha az düzeyde bir faydanın sağlanmasıdır. Azalan marjinal fayda yasasında var olan gizli bir koşulun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Azalan marjinal faydanın bu koşulu, ürünün ardı ardına tüketilmesi sırasında bireyin karakterinde veya zevklerinde her hangi bir değişikliğin olmasına izin verecek kadar bir zaman genişliğinin olmaması sınırlamasına dayanmaktadır. Bundan dolayı sürekli müzik dinleyen bir kişinin müziğe karşı geliştirdiği bu zevkinin giderek daha da artması, azalan marjinal fayda yasasının bir istisnası olarak görmemek gerekir. Tamahkarlık ve para hırsı, tutkular ile hevesler asla doymak ve durmak bilmez. Temizlik erdemi ile sarhoşluk kötü alışkanlığı, bu iki zıt eğilimi benimseyen farklı karakterdeki kişilerde benzeri şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlarla ilgili gözlemlerimiz daima belirli bir zaman dönemini kapsamasının yanında, dönemin sonunda bu kişi dönemin başındaki kişiyle aynı kişi değildir. şayet biz bir kişiyi kendisi olarak dikkate alır ve karakterinde her hangi bir değişikliğe meydan vermeyecek sınırdan zamanı sabit tutarsak; bu kimsenin bu maldan ardı ardına kullandığı miktarlar arttıķa sağladığı birim faydaları da azalacaktır.” (Marshall 1951; 92)

Bireyin arzu ile doyumları her ne kadar açıklanamaz ya da bilinemez olmasına rağmen, neoklasik iktisatçılar, her bireyin sahip olduğu satın alma gücüyle bir malı faydalılık ya da tatmin derecesine göre seçmekte olduğunu öne sürerek, ödemeye hazır olunan piyasa fiyatını hazzın ya da tatminin bir ölçüsü olarak kabul etmişlerdir. Rasyonel bireyin satın almakla umduğu faydayı, gerçekte o malın piyasa talebini belirleyen temel etken olarak kabul ettiklerinden, bilinemez ya da ölçülemez sanılan kişisel arzuların veya doyumların ölçülebileceği, kıyaslanabilen hazlar yoluyla talebi yükselen bir malın faydasının da arttığına ve talep edilmeyen bir malın ise faydasının azaldığı veya kalmadığı sonucuna varmışlardır. “şimdi de azalan verim yasasını fiyata dönüştürerek rakamsal olarak açıklayalım. Tanımlamada rnek olarak kendimize seçtiğimiz ürün, sabit bir talebi olan ve küçük miktarlarda dahi satın alınabilen çay olsun. Örneğin bir Shiling ödeyerek iki kilo çay alındığını varsayalım. Bir kişinin bir yıllık gereksinimi için on Shiling ödemeye hazır olduğu düşünülürse, bu kimse otuz kiloluk

çağ tüketimiyle hiç ilgilenmeyecektir. Ancak satın aldığı çayları tüketirken, muhtemelen dokuzuncu ve onuncu kiloların kendisine sağladığı tatminler arasında da mutlaka bir farklılık duyacaktır. Her bir pound ile çayın faydasını ölçme yoluna gittiğinde de, en uç (margin) ya da en son veya satın alma gücünün bittiği bir andaki tatmin düzeyini dikkate alacaktır. Şayet fiyat, en son birim için kesin olarak ödemeye hazır olunan her bir pound üzerinden gerçekleşiyorsa, buna talep fiyatı ya da marjinal talep fiyatı denilecektir. Fiyatın her bir malın bireysel olarak her bir alıcısının sağladığı marjinal faydasına göre oluşmasına rağmen, her bir bireyin istekleri kadar koşullarının da birbirinden tamamıyla farklı olması nedeniyle, fiyatın genel olarak marjinal faydanın bir ölçüsü olduğunu matematiksel bir kesinlikle kanıtlanabilirliğini söylememizin olanağı yoktur. Malların giderek daha fazla çeşitlilik ve yüksek düzeyde uzmanlık kazandığı, paranın veya genel satın alma gücünün serbest kullanımının giderek daha fazla acil bir zorunluluk halini aldığı şu günlerde; iyi yönetilen bir para ekonomisi, her bir harcama hattını bir shillin'le ulaşılabilecek marjinal fayda düzeyine göre düzen altına alınacaktır.” (Marshall 1951;94)

Zevkin ya da faydanın nesnel bir araç kullanımıyla ölçülmesi, malın tüketilmesiyle birlikte kişide açığa çıkan faydanın toplanmasının olanaksız olması bir yana; bir maldan tüketilen miktar arttıkça kullanılan her birimin sağladığı toplam faydasının önce artarak artması ve sonra da azalarak artması, doyuma ulaşıldıktan sonra da azalma eğilimi içine girmesi, neoklasik iktisatçılarda marjinal faydanın (kullanılan en son birimin faydasının) son derece değişken olduğu görüşüne yol açmıştır. Marjinal faydanın artma-azalma değişkenliği, miktarı çok fazla olduğu için en son birimine (ya da marjinal birimine) hiç ulaşamayan yerlerde suyun faydası hayati derecede önemli olduğu halde neden değerinin az olduğunu açıkladığı gibi, marjinal faydasının son derece kıt olması nedeniyle elmasın fiyatının neden çok yüksek olduğuna da ikna edici açıklama getirmiştir. Piyasada oluşan fiyatın toplam fayda tarafından değil de marjinal fayda tarafından belirlendiği görüşünü öne süren neoklasik fiyat kuramı, sübjektif temelinden dolayı bir başka zorlukla da karşılaşmıştır. Zira bir ürünün satın alınan veya tüketilen miktarları arttıkça o malın marjinal faydası da azalacağı için, gelir arttıkça ürünün marjinal faydası düşmekte; dolayısıyla da geliri düşük veya fakir bir kimsenin bir liradan sağlayacağı marjinal fayda zenginin harcadığı bir liranın sunduğu marjinal faydasından çok daha fazla olacaktır. “Bir insanın

zenginliği arttıkça, yiyecek ve içeceği bile daha bir çeşitlilik kazanır olmasına rağmen, iştah ve arzuları doğası tarafından sınırlı kılınmıştır. Para vasıtasıyla güdünün ollmesini belirleyen birkaç diğer sınırlamalar vardır. Bu sınırlamaların ilki, farklı koşullar altında kalan çeşitli kişilerin sahip olduğu aynı miktar toplam para tarafından temsil edilen haz miktarıyla veya doyum derecesiyle ilgili değişim eşitlemelerinin dikkate alınması zorunluluğundan yükselmiştir. Fakir bir insanı her hangi bir malı satın almak maksadıyla bir fiyat ödemeye, zengin bir kimseye kıyasla daha gcl bir dürtünün dikkate alınması gereklidir. Bir shilling zengin bir adama fakir bir kimseye kıyasla daha az bir hazzın veya diğer bir deyimle daha düşük bir düzeydeki doyumun olsdr. Zengin bir kişi, bir Shilling'e bir paket sigara alırken kendinin başka bir önemsiz zevkiyle kıyaslarken; fakir bir insan ise, aynı bir Shilling'i, kendisine bir ay yetecek kadar tütün alıp almama konusunda tam bir şüphe içindedir. Bir yılda yüz pound maaş alan bir yazıcı, şiddetli bir yağmur yağarken işyerine yürüyerek giderken, yılda 300 pound alan bir sekreter yağmur yağmasa dahi yürüyerek işyerine gitmeyecek; zira, tramvaya ya da otobüse ödenecek para, zengin kişiye kıyasla daha fakir olan kimseye çok daha büyük miktardaki bir fayda sağlamayı ol olarak ifade etmektedir. şayet fakir bir insan para harcarsa, bu paraya daha sonra zengin kimseye kıyasla çok daha fazla istek duyacak veya harcadiğı bu paradan yoksun kalmasından dolayı ıstırap çekecektir. Bu harcamanın fakir için ollen faydası, zengin kişinin zihninde oltğ faydadan çok daha fazladır.” (Marshall 1951; 17)

İçinde bulunulan toplumsal tabakaya göre bireylerin satın alma gücünü ve her bir liranın değişen miktarda sağladığı marjinal fayda ile mal çeşidinin incelenmesinin yanında, kişinin sahip olduğu sınırlı geliriyle en yüksek toplam faydaya nasıl ulaşabileceği konusu, neoklasik iktisatçılardan özellikle de Carl Menger'in ilgi odağını oluşturmuştur. Toplam fayda, marjinal fayda ve azalan marjinal fayda gibi temel konularda diğer neoklasik iktisatıllarla benzeri görüşleri ileri sürmüş olsa dahi, Menger, bir tek kişi olarak tüketicinin sağladığı faydayı nasıl en yükseğe çıkarabileceğini marjinal fayda ile toplam fayda ilişkisi yoluyla açıklayabilmiştir. İlginin felsefeden psikolojiye yönelmesini da sağlayan Menger'in bu tablosunda, tüketicinin, tamamıyla kendi özel tercihiyle önem sırasına göre sıraladığı on çeşit malın her bir biriminin sunduğu (marjinal) fayda rakamsal ve subjektif olarak belirtilmiştir. Bireyin sahip olduğu sınırlı geliriyle veya kısıtlı satın alma gücüyle en yüksek fay-

daya ulaştığı seviyede tüketici olarak dengeye geleceği fikrini benimseyen Menger, söz konusu bu tabloda belirttiği on çeşit malın her bir biriminin verdiği tatminle ulaşılan marjinal faydayı diğer malların sağladığı marjinal faydalarına eşit kıldığı anda bir dengenin gerçekleşebileceği görüşünü öne sürmüştür. “*İnsanlar, daima, refahlarını daha yüksek düzeye çıkaracak olan tatminleri tercih edecek, uzun süreli hazları kısa süreli hazlara ve devamları aynı olan yoğun hazları da yoğun olmayan hazlara yeğleyecektir. İnsanlar aynı zamanda, yaşamlarıyla doğrudan bağlantısı olan birinci derecedeki ihtiyaçlarının tatmini, sadece geçici haz duygusuyla kullanılan mallara da tercih edeceklerdir. Hayatın devam ettirilmesi, ne sadece rahat bir yatağa ve ne de bir satranç tahtasına bağlıdır. Fakat bu malların kullanılması, çok farklı derecelerde, refahın artmasına doğrudan bir katkı sağlamaktadır. Farklı tatminler, daima, farklı önem derecesine sahip olurlar. Çünkü bir mal, bir kişi için hiçbir önem taşımazken, bir başkası için yüksek refahının gerektirdiği vazgeçilmez hazzı halini alabilir.*” (Menger 1976; 122)

SONUÇ

Her bir bireyin en yüksek düzeyde kendi çıkarlarını gözeterek veya fayda sağlamak çabasıyla davranacağı varsayımına dayanan, değişim ekonomisini olduğu kadar serbest rekabeti ve ussal eylem tarzını da zorunlu kılan ekonomik rasyonalizm; kilise duvarlarının içinde yaşanan münzevi hayat tarzına dayanan kilise asketikizminin, reformla başlayan ve en son ifadesini kilise karşıtı mezhepleriyle bulan dünyevi asketikizme dönüşmesiyle Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Kurtuluşa ancak kilise aracılığıyla ya da kilise içi ibadetlerle erişildiği inancına dayanan kilise asketikizminin temelini; acı çekerek İsa’nın çarmıhtaki acılarını hissetmek, fakirden de öte dilenciye özgü bir muhtaçlık içinde bir hayat sürerek dünyayı terk etmek, böyle bir yoksunluk sayesinde bedeni/nefsi öldürmek gayretleri oluşturmuştur. Reformun kilise karşıtı kolu, işyerini yegane tapınak haline getirerek, mesleki etkinliği tanrıya ulaştırarak takva yolu olarak yücelterek, ekonomik kazançları da seçilmişliğin kanıtları olarak görerek; ibadeti kilise duvarlarıyla sınırlandırılması üzerine kurulan kilise asketikizmini dünyevi asketikizmine dönüştürmüştür. Artık kilise içinde veya manastır hücrelerinde yoksunluk ve acı içinde geçen ve her seansla da metodik olarak arttırılan münzevi yaşam; sevgi ve çalışkanlık, dürüstlük ve iyi ahlaklılık, tutumluluk ve dakiklik ilkeleriyle işyerine

uyarlanmıştır. Hristiyanlığın temelini oluşturan acı ile yoksunluğun, kilise münzevi hücrelerinde değil de, işyerinin katı çalışma disiplini altında çekilir olmuştur. Bir bütün olarak cemaatin değil de yalnızca kendini düşünen kişinin, kendi kurtuluşu uğruna, işyerinde her türlü zorluğa göğüs gererek ve sıkı bir disiplin altında çalışarak başarıya ulaşmasıyla; hristiyanlığın yücelttiği fakirliği ve yoksunluğu da, tutumluluk ve lüks hayattan kaçma duygusuyla günlük yaşama uyarlanmasıyla; bireycilik temeliyle olduğu kadar kişisel mutluluk ideali de reform Avrupasında kabul grmştir. Bireyciliğin yükselmesiyle birlikte her bir kişinin kendi çıkarlarını en yükseğe çıkartarak mutluluğa erişileceği ilkesine dayanan yararçı felsefenin rağbet bulduğu Avrupa’da, kilise ya da dünyasal asketikizminin acı çekme idealini bir anda sona ermiştir. Böylece, tüm insanların günahlarının affı uğruna günah sunusu ve fidye kurbanı olarak tanrıya sunulan, tıpkı çarmıhta bedeni öldürülen İsa gibi şiddetli acıların çekilmesi yoluyla, yani zevkten ve dünyadan kopup nefislerin öldürülerek bedenlerin İsa’ya sunulmasıyla ancak İsa’ya iman edileceği, İsa’nın ruhuna sahip olunarak tanrıya ruhta tapılacağı dogması üzerine kurulan hristiyanlık; bireyin mutluluğunu en yüksek haztatmin haline bağlayan fayda felsefesiyle, gerçek anlamda son bulmuştur. Mutlu olmak için zevk almak ya da üründen sağlanılan hazzı en yüksek düzeye çıkarmak gerektiği düşüncesi, ekonomik rasyonalizmin yönettiği bireysel seçim mantığı olarak çıkarıcılık ve faydacılık hedeflerin temel dayanağı haline gelmiştir. Mutluluk ilkesi gereği fayda maksimizasyonu gayesinin yanında para peşinde koşma ve yüksek kazanç sağlama emeli, ekonomi biliminin ilgi odağı haline gelen bireyin rasyonel seçim eğilimi matematiksel hesaplamalar yoluyla açıklaması yapılmak istenmiştir.

KAYNAKLAR

Blayney I.W. (1957), *The Age of Luther : The Spirit of Renaissance-Humanism*, New York

Bottner L. (1932), *The Reformed Doctrine of Predestination*, Philadelphia

Brubaker R. (1984), *The Limits of Rationality : An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*, London

Cohen C.L. (1986), *God's Caress : The Psychology Of Puritan Religious Experience*, New York

Forell G.W. (1964), *Faith Active in Love : An Investigation of Principles Under Lying Luther's Social Ethics*, Minneapolis

Freytag G. (1910), *Martin Luther*, Chicago

Kooman W.J. (1954), *By Faith Alone : The Life of Martin Luther*, London

KMŞ (2004), *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, İstanbul : Kitab-ı Mukaddes Şirketi

Lecky W.E.H. (1955), *History of the Rise and Influence of the Rationalism in Europe*, New York

Marshall A. (1951). *Principles of Economics*, New York

McGrath A.E. (1990), *A life of John Calvin : A Study of the Shaping of Western Culture*, Cambridge

Menger C. *Principles of Economics* New York, 1976

Mill J.S. (2008). *Özgürlük Üstüne*, İstanbul

Mill J.S. (1986). *Faydacılık*, İstanbul

Mill J.S. (2006). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy*, Indianapolis

Niebuhr H.R. (1957). *The Social Sources of Denominationalism*, New York

Oberman H.A. (1985), *Luther : Man Between God and the Devil*, New Heaven

Poggi G. (1983), *Calvinism and Capitalist Spirit : Max Weber's Protestant Ethic*, Amherst

Russel B. (1983). *Batı Felsefesi Tarihi*, İstanbul

Schmidt A.M. (1960), *John Calvin and Calvinist Tradition*, New York

Schneider H. (1958), Puritan Mind, Ann Arbor

Smith A. (2001). Milletlerin Zenginliği, İstanbul

Ulutan B. (1978). İktisadi doktrinler tarihi, İstanbul

Watson P.S. (1947), Let God be God. An Interpretation of the Theology
of Martin Luther, Philadelphia

Weber M. (1984), The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism,
London

Warner W.W. (1930). The Wesleyan Movemen in the Industrial Revo-
lution, New York

Weber M. (1978), Economy And Society, California

Weber M. (1964), The Sociology of Religion, London

Weber M. (1947), The Theory of Social and Economic Organization,
New York

Weber M. (1950), General Economic History, New York

Yılmaz F. (2009). Rasyonalite İktisat zelinde bir tartışma, İstanbul